

ЛІТОШИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 7—8. ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

1953

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 7-8

ЛИПЕНЬ — СЕРПЕНЬ

1933

Пор. КІННОТИ УСС. РОМАН КАМІНСЬКИЙ
зі своєю четою кіннотчиків 1917 р.

ПІХОТИНЕЦЬ

Не людина — а мідне обличчя.
Не чоло — а шолом понад брови.
Не жарини — вогні у зіницях.
І не йде — але рине, як повінь.

Через плечі реміння бронзове.
Обі руки оперті на крісі.
А широка вояцька підкова
Цілий світ на болото розмісить.

І хатина — це в нього окопи.
А багнет — побратим і товариш.
І як в жмені за дуло кріс вхопить,
То прикладом як громом ударить.

Хай регочуть жахом скоростріли
І гранати всі межі розвернуть —
Він приляже блідий, очмарілий
Як шмат сталі у челюстях дерну.

Можуть танки пролізти на скиби,
Передерти загопи як бурі —
Він словася в поранену глибін,
Він пригнувся і мязи прищурив.

— І як мотор, машина й апарат
Ніби демон по полі проїдуть,
Устає — сам — грізний як примара
І багнетом диктує Побіду!...

Стан В-ництва „Літопису Червона Калина“ з дня 31 грудня 1932

„Літопис“ почав виходити 1 жовтня 1929 р. Таким чином біжучий річник з 1933 р. це вже річник V. До кінця 1932 р. появилось разом 36 чисел, в тому три числа подвійні за місяці липень і серпень з рр. 1930, 1931 і 1932.

Редакція і Адміністрація докладала всіх зусиль, щоби журнал появлявся точно і дійсно за цілий час видавання журналу чергове число „Літопису“ було завжди в руках читачів і передплатників на 1-го кожного місяця.

При знанні загально нехоті Українців до писання споминів, редакція змогла для кожного числа впродовж повних чотирьох років роздобути від звичайних громадян — не письменників, бувших учасників минулих подій, цінні і разом з тим цікаві матеріали, статті, спомини і т. п. В кожному числі був поміщений щораз то повніший список жерел до історії української визвольної війни. Цей відділ має не тільки велику вартість для дослідувачів історії українських визвольних змагань, але якнайкраще надається при влаштуванні національних свят, для рефератів, відчитів — зокрема для молоді. Про це мала редакція нагоду не раз переконатися, коли зверталися до неї за порадами і з запитами щодо військово-історичної літератури.

Великі труднощі мала редакція в роздобуттю світлин, що оживлюють зміст кожного числа. Редакція користалася головно із збірок Музею Наук. Тов. ім. Шевченка, а лише в малій кількості із присланих до редакції приватних збірок. Не зважаючи на заклики присилати воєнні світлини для використання Редакції, багато цінних світлин знаходиться ще у поодиноких людей. Вони лежать там невикористані, а головне нищатья та зовсім пропадають.

Своею чотиролітною працею „Літопис“ викликав серед широких кол українського громадян-

ства живе заінтересування недавнім минулим, спонукав неодного учасника визвольної боротьби написати про пережите та переслати редакції матеріали і документи (по використанні редакція передає їх до Музею Наук. Тов. ім. Шевченка), здобув широкий гурт прихильників і читачів.

Зате не здобув „Літопис“ потрібного для вдержання журналу числа дійсних передплатників. Правда, їх число не зменшилося, але значно зменшилася їхня платність.

Для кращого образу фінансової сторінки журналу, подамо деякі цифри:

Пересічні кошти друку одного числа виносили в рр. 1930, 1931 і 1932:

Склад, друк і папір	зол. 1.000.—
Редакція і авторські гонорарі	зол. 300.—
Адміністрація і експедиція	зол. 150.—
Кліші	зол. 100.—
Оплата гуртом і порто переписки	зол. 100.—
Разом	<u>зол. 1.650.—</u>

Річні кошти видання „Літопису“ виносили пересічно около зол. 20.000.—.

„Літопис“ має два жерела впливів: з передплати і з оголошень. В поодиноких роках вплинуло:

1930 р. з передплати	зол. 16.900.63	
з оголошень	зол. 785.85	зол. 17.686.48
1931 р. з передплати	зол. 21.046.48	
з оголошень	зол. 182.60	зол. 21.229.08
1932 р. з передплати	зол. 17.657.54	
з оголошень	зол. 280.—	зол. 17.937.54

Рахунково оплачувався „Літопис“ вже в 1930 р., тому, що крім готівкової передплати, ча-

стіна переплатників не заплатила повної передплати і завинила Видавництву	зол.	6.365.—	
а книгарні і кольпортери	зол.	886.96	
Разом	зол.	7.251.96	
Готівкою отримано	зол.	16.900.63	
Це дає суму	зол.	24.152.59	

себто на около зол. 4.000.— понад пересічні річні кошти видавання журналу. — Алеж на ділі бракувало цілих 3.000.— зол. на заплату друкарні, паперу, гонорарів, коштів адміністрації і т. п. і Видавництво на таку суму задовжилося.

В 1931 р. з передплати вплинуло стільки, що остало понад тисячу золотих на сплату коштів основання журналу в 1929 р., коли то друковано 6.000 прим. для розсилки оказових чисел і коли не було ще вистарчаючого числа передплатників. Крім того зросли в 1931 р. також борги передплатників до суми зол. 12.580.— і кольпортерів до суми зол. 3.435.13.

Число передплатників в 1931 р. з дня 31. X., подане в ч. 1. „Літопису“ за січень 1932 р., виносило 1603, скільки примірників, заплачених через книгарні і кольпортерів 240. — Разом около зол. 1650.— місячного прибутку, то є стільки, скільки виносили тоді кошти друку одного числа.

В 1932 р. прибуло вправді досить поважне число нових передплатників, але разом з тим убуло стількиж давніших, зокрема адміністрація рішила стримати дальшу висилку журналу тим передплатникам і навіть членам „Червоної Калини“, що були винні передплату за рр. 1929, 1930 і 1931.

Таких передплатників, які заплатили цілу належну передплату, але з різних причин виповіли дальшу передплату (передовсім задля браку грошей, про що заявляли адміністрацію при відповідженні передплати), було дотепер 486.

Передплатників, що самі виповіли передплату, але не вирівнали залежності, та таких, яким адміністрація стримала висилку, є 502. Вони винні Видавництву зол. 7.134.64.

Так убуло за весь час близько 1.000 передплатників. — В дні 31. грудня 1932 стан передплатників був такий:

Передплатників, що надплатили	вже на		
1933 р.	в краю	83	
	заграницею	4	87
Передплатників, що вирівнали	якраз до		
31. XII. 1932 р.	в краю	351	
	заграницею	80	431
Передплатників, що залягають	з ріжними сумами		
	в краю	947	
	заграницею	43	990
	Разом	1508	

Залягаючі, але ще передплатуючі журнал, винні:

947 передплатників в краю	зол.	11.954.50
43 передплатників заграницею	зол.	1.261.25
990 передплатників	зол.	13.315.75
Давні передплатники, що їм стримано висилку журналу, винні, як подано вище	зол.	7.134.64
Разом	зол.	20.450.49

Книгарні і кольпортери винні	зол.	4.173.28
Таким чином Видавництво має „на людях“	зол.	24.623.77

Ця заборгованість передплатників зростала з кожним роком щораз більше. А саме:

31. 12. 1929 заборгованість передплатників виносила	зол.	1.504.20
заборг. кольпортерів	зол.	351.62
Разом	зол.	1.855.82
31. 12. 1930 заборг. передплатників	зол.	6.365.—
кольпортерів	зол.	886.96
Разом	зол.	7.251.96
31. 12. 1931 заборг. передплатників	зол.	12.580.—
кольпортерів	зол.	3.435.13
Разом	зол.	16.015.13
31. 12. 1932 заборг. передплатників	зол.	20.450.49
кольпортерів	зол.	4.173.28
Разом	зол.	24.623.77

При кінці 1932 року адміністрація перевела перевірку коштів друку журналу та значно їх зменшила. Від січня 1933 р. виносять пересічні кошти друку одного числа:

Склад друк і папір	зол.	800.—
Редакція і авторські гонорарі	зол.	300.—
Адміністрація і експедиція	зол.	150.—
Кліші	зол.	80.—
Оплата гуртом і порто переписки	зол.	100.—
Разом	зол.	1.430.—

Річні пересічні кошти виносять таким чином зол. 17.160.

Тож колиби в 1933 р. вплинуло стількиж готівки, що в 1932 р., то не булоб взагалі недобору. А моглоб тільки вплинути, колиб теперішні постійні передплатники вирівнували хоч трохи точно біжучу передплату. Одначе коли приглянемося впливам з передплати в поодиноких роках і візьмемо під увагу, що в 1932 р. в порівнанні з 1931 р. впливи значно зменшилися, а в I. півріччю 1933 р. також не бачимо зміни на краще, навпаки залежність в передплаті зростає, то приходиться поважно задуматись над дальшою долею журналу. Його існування в руках передплатників. Адміністрація подала в квітні ц. р. всім передплатникам стан рахунку передплати та віввала вирівнати борги. Не всі передплатники зробили це і в травні адміністрація мусіла ще два рази окремими пригадками, які коштують багато труду і грошей, звертатися до передплатників. Це також не мало повного успіху і тому поміщено на 1-ій сторінці числа 6. „Літопису“ за червень 1933 заклик до передплатників. Повторюємо його тут ще раз:

— Хто не хоче, щоби „Літопис Червоної Калини“ перестав виходити,

— Хто не хоче, щоби на його місці повстала пуста, якої ніякі інші видавництва не заповнять,

— Той мусить негайно вирівнати усі залежності і заплатити біжучу передплату!

ВИДАВНИЦТВО.

За Збруч

Написав: Павло Магас, пор. У. Г. А.

Тихо аж глухо було в василіянському монастирі в Михайлівці. Лиш вороння, що загнуздилось у верхівттю старих монастирських лип, переривало тишину шумом своїх крил та мелянхолоією свого безустанного кракання. Ціла природа немов завмерла під подихом гарячого проміння червненого сонця. Тяжко і ліниво сунулись в поле тіні молодичь, несучих в дзбанках обід чоловікам.

З трудом пробивалась моя бричка поміж спрагненою чередою коров і блеючих овець, що вертали з толоки до дому, залягаючи цілу ширину вузької, сільської вулиці. Здалека покрикували малі пастушки, а зрівнавшись з бричкою вліплювали в мене свої наївні очка та довгодовго гляділи в слід за мною.

Мертвечину обширного, монастирського подвіря перервав острій брязкіт військового запрягу, яким віхав я через великі залізні ворота, задержуючись в тіні розложистих, цвітучих лип.

Була година одинацята і монахи входили саме до церкви на „Часи“. Ігумен, побачивши мене, вийшов на зустріч розпитуючись, звідки і куди Бог провадить.

— До вас Отче в гостину — та й не сам — я лиш квартирмайстер нашої запасної батареї, яка формується, доповнюється і школиться в Ч...ві.

Ігумен попросив мене до розмовниці.

— Грізні военні операції — тягнув я дальше — пересунули прифронтову полосу в ваші околиці. Наша батарея дістала приказ вимашерувати з Ч...ва до Михайлівки. Шукаю власне відповідного місця постою і думаю, що згодиться віддати нам свої стайні на поміщення коней, упряжі та батарейного майна.

Ігумен посумнів, довідавшись про тяжке положення нашого фронту і без найменшої застави та опору сповнив мою просьбу.

На коридорі рознісся глухий гомін монастирського дзвінка, що кликав чернечий збір на обід. Ми перейшли в рефектар.

Під вечір задуднів гостинець під тяжкими колесами мідяних пушок. Батерія віхала в село. Собаки уїдали, дівчора вилягла на вулицю а й старики повиходили з хат та приглядаючись за порохеним, счорнілим пушкарям, сумно кивали сивими головами. Ми розтаборились в монастирі. Миттю розсіддали пушкарі коні, поуставляли лушки та вози і незабаром запанував в нашій обозі військовий лад та взірцевий порядок. А понад усім царював вид полевої кухні, що бухала високо в гору блідим димом, приготовлюючи на вечеру чорну каву.

На воротах і при батареї затягнуто стійкових. Розпочались звичайні дні праці і вправ. Об-

слуга вправляла при пушках, їзді пушкарі поправляли і натовщували упряж, лічили і заходились коло коней, обозні — направляли вози, набивали на колеса нові обручі та в усім старались вдоволити строгі вимоги булавного десятника. Працюючи, слідили пильно за ходом густих, чорних, воєнних хмар, що безупинно натискали на наші фронтові частини та чимраз дальше відсували їх на схід. Наша лінія угиналась під вагою завдання, оплачуючи кожду пядь землі дорогою кровю.

Відгуки фронтових операцій з кожним днем ставали виразнішими, з кожним днем ставали ближчими, систематично і певно наближались до нас. Наш круг ділання ставав чимраз вужчий, а право посідання чимраз менше. Ми готовились до виїзду. Селом переїздили біля нас підводи і обози з державним майном та різні запасні і запільні частини. Не довго прийшлося нам ждати на приказ вимаршу. Досвіта 15. липня і ми сіддали коні, стягнули стійкових і працювали з нашими господарями. Село облягло монастир, вийшов старий ігумен. Ще хвиля, ще останній приказ команданта, ще останній перегляд батерії і врешті паде різка команда:

„Позір!“

„Батерія ходом руш!“

Рушили з місця їзді пушкарі, заколисалась товпа сільчан. Старий ігумен виправляв нас в далеку, незнану дорогу знаком святого хреста, а з під зачервонілих повік виплинули дві сльози і покотились по його поморщенім обличчю. Плакали дівчата, плакали жінки і сивоволосі старці.

Пільними доріжками, поміж золотими ланами буйної пшениці посувалась звільна наша батерія. За обрію виглянуло нам на зустріч червоне сонце та усміхнулось до нас мільярдами брилянтів свіжої, ранньої роси, по якій стелився запах квіття конюшини. Високо в горі переливався радісний спів жайворонка та зливався з тонами дзвонів василіянського монастиря і грізними детонаціями гармат в тяжку, хаотичну мелюдію.

Ми відступали.

Сумно похиливши голови їхали послухні приказам своєї команди і наказові хвилі.

Вечоріло, як перед нами замаячів Збруч. Пушкарі оглядались тужливо позад себе та тремтливими устами шептали нікому не чутні слова прощання.

Землю покрила аксамітна, чорна скатерть ночі. На небі не показалась ні одна зірка, не виглянув до нас блідий місяць. Ми без свідків відїздили в витичений за дня брід Збруча, без свідків опускала наша Армія береги тіснішої Батьківщини, за якої волю боролася.

Українська військова делегація у Врангля

(10. IX. 1920).

(На підставі автентичних документів).

Написав: П. М—т.

Політична і воєнна ситуація України в червні-липні 1920 року не була сприятлива в зв'язку з перемогами більшовиків на обох фронтах — українським і північним фронті Польщі. Польща, заскочена нестриманим рухом москалів у глибину її території, що створювало безпосередню небезпеку для Варшави й на випадок здобуття її ворогом могло заважити на висліді війни, зібрала через те на своїм північному фронті „грос“ своїх сил, полишивши оборону Галичини Армії УНР і тільки для оборони Львова призначивши більш поважні власні сили. Між тою групою, що боронила Львова й Армією УНР не було оперативного зв'язку, через що не могло бути мови про співділення й тому, наколиб більшовикам повелось їх розділити, що вони зрештою й намагалися зробити ударом на Стрий, то Українська Армія булаб притиснена до чеського й румунського кордонів зі всіма впливаючими з того наслідками. В передбаченні такої некорисної стратегічної можливості Українське Командування застановилося над konieczністю забезпечення собі переходу на Україну (на Херсонщину) через Румунію та над такоюж konieczністю порозуміння з Вранглем, як природним на такий випадок воєнним союзником у боротьбі з червоними.

За нав'язанням воєнного контакту з Вранглем промовляло ще й те, що Польща вже в липні розпочала була переговори з більшовиками про замирення, на випадок здійснення якого треба було створити нову базу через Чорне море, на якому панував Врангель.

Річ ясна, що Уряд УНР і командування за основну передумову порозуміння з Вранглем вважали признання з його боку державної незалежності України. Політика Врангля на окупованій частині України (Крим, Таврія) доводила, що Врангель досить тверезо розцінював відношення сил і свої можливості, а посередні перемови виявили, що він взагалі охоче розпичне перетрактації з Українським Урядом про воєнне співділення проти більшовиків. Таким чином з одного боку ситуація, з другого — політичне наставлення Врангля були підставою до рішення Уряду УНР вислати наразі військову делегацію до нього для більш стислого виявлення його відношення до українського питання і в позитивнім випадку виявлення умов можливої воєнної кооперації з ним. Цей намір здійснено на початку серпня. Українська Військова Делегація в складі полковників І. Литвиненка і М. Крата та сотника Блудимка, до якої вже в дорозі приєдналися сотник д-р Л. Чикаленко й хор. Роменський, виїхала до Криму через Румунію і дісталася до Ялти 25. серпня.

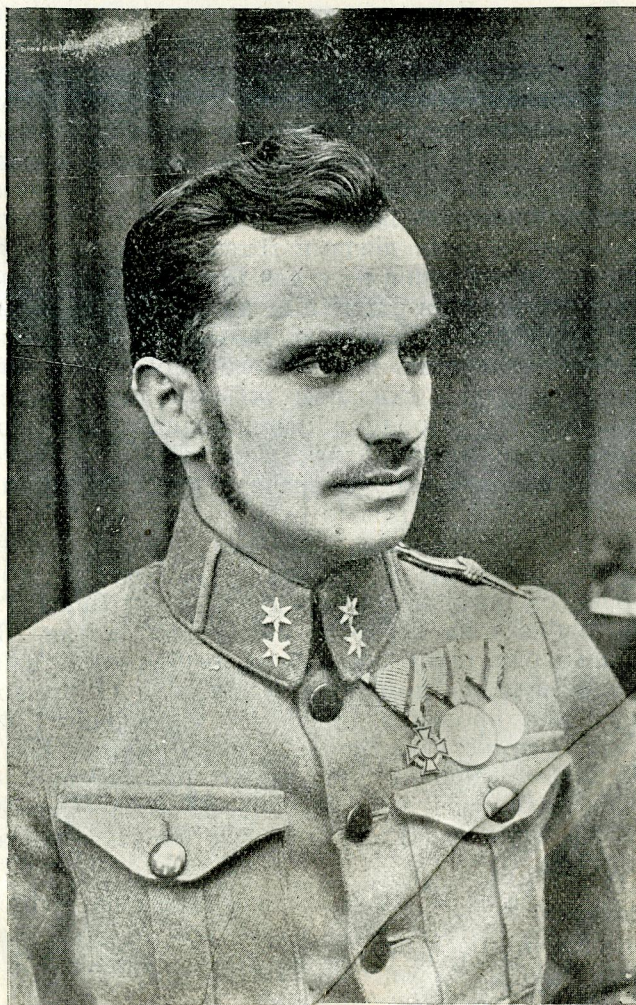
Морську подорож довелося Делегації відбуту на пароплаві, що віз до Криму з Румунії транс-

порт охотників з бувшого загону Бредова. Вже підчас розмов з тими охотниками побачила Делегація, що:

„1) лише незначний відсоток офіцерів російської армії ставиться отверто вороже до України, 2) всі без винятку жалкують про війну з Україною в 1919 році і обвинувачують за неї ген. Денікіна та його сподвижників, 3) битися з нами російська армія не буде, бо на 50 проц. складається з українців; це розуміють навіть найзавзятіші російські шовіністи; 4) інформацій про нашу армію росіяне не мали ніяких, що видно з того, що питали — разве существует ваша армія?..“

Загальний настрій серед тих охотників був не тільки для України сприятливий, але вони не ховаючися, говорили:

„Нас тепер не обманут, еслі нас будут посылать в бой против украинцев, то ми по-

Поручник кінноти УСС. Роман Камінський згинув 1917 р. під Потуторами.

вернем штики протів тех, хто будет издавать етот приказ“,
були однак і такі, що говорили:

„Всьо ето хорошо, но зачем ета самостоятельность?“*)

Після приїзду до Ялти Делегація мала побачення з місцевими українцями — п. Горянським, головою Кримської Краєвої Української Ради і п. Гринем, секретарем Ради, які поінформували її про настрої урядових вранглівських кол щодо України та про існування в тих колах спеціального реферату по українських справах, який провадив знаний ренегат генерал Кирей.

Дня 28. серпня Делегація переїхала до Севастополя, де містилася головна квартира Врангля. По приїзді Делегації на двірці до полковника Литвиненка зголосився поручник Шуйський, якого російське командування призначило було за аташе, і він відпровадив Делегацію до призначені їй помешкань. На другий день прийняв Делегацію Кирей, причім підчас побачення жадних політичних розмов не провадилося, лише на зацікавлення Делегації він поінформував її про становище на фронті. З огляду на те, що генерал Врангель і начальник його штабу генерал Шатілов перебували на фронті, справу побачення з ними відкладено до їх повороту.

Тимчасом Делегація стрінулася з деякими військовими й цивільними українцями — з генералом Янушевським, полковниками Богомілом та Юськевичем, з пп. І. Чорнишем та І. Леонтовичем. Всі вони згідно поінформували Делегацію про нещирість і фальшивість Кирея, який, не зважаючи на своє українське походження, українські справи провадить на користь Росії. В приватних розмовах з цими діячами Делегація довідалася, що воєнна ситуація не є для Врангля блискоючою і що через те він охоче піде на підписання воєнної конвенції з Україною, натомісць уникатиме всяких зобов'язань політичного характеру, хоч він засадничо є схильним визнати певні права українського народу в царині національно-державного розвитку, однак лише після перемоги над більшовиками, то значить після зміцнення своїх позицій. Зі всього було видно, що у Вранглівських колах дуже числяться з силою українського руху, але й бояться його, бояться, щоб розвиток його на теренах окупованих Вранглем не відбився на певности військових частин. В кожнім разі такої думки були найближчі та найбільш впливові помічники Врангля — О. Кривошеїн, що провадив цивільне управління і Ф. Струве, що керував справами заграничними. Коли 31. серпня прийняв Делегацію Кривошеїн, то справдилися всі інформації щодо його ставлення до української справи. Він виразно зазначив, що

„зараз не час провадити політичні розмови, а треба дбати тільки про те, щоб зеднатися для боротьби проті спільного ворога“.

*) Всі тексти з „Докладу про поїздку Делегації до Головної Квартири військ генерала барона Врангля“.

Ще яскравішу думку висловив Струве підчас приватного побачення з членом Делегації сотником Чикаленком, якому сказав літерально так:

„Ви й ми ясно бачимо, що зараз не час займатися політичними справами. Як говоритимемо з вами в майбутньому — залежатиме від вашої і нашої сили в тім часі“.

Напочатку вересня після приїзду з фронту генерала Врангля стало відомо, що перед прийняттям Делегації у нього має відбутися нарада. Очевидно в звязку з тим Кирей запросив до себе полковника Литвиненка й запитав його офіційно, чого власне бажає собі Українське Командування. Полк. Литвиненко подав йому наступні тези: 1) визнання України самостійною державою; 2) передача Україні Чорноморської фльоти; 3) встановлення воєнної кооперації в боротьбі проті більшовиків і між іншим постачання Української Армії амуніцією та технічними матеріялами; 4) встановлення розмежуючої смуги в оперативній діяльності армій; такою смугою напочатку мавби бути Дніпро, з тим, що переходити його ані одній, ані другій армії не вільно; організація української національної влади в запллі Врангля і нарешті — 5) Делегація має доручення виявити умови воєнної співпраці з боку Врангля. На запитання Кирея, чи Український Уряд визнає Врангля начальним відом союзних армій, полковник Литвиненко відповів, що по тому питанню інструкцій не має.

На другий день після цього побачення І. Чорниш переказав Делегації, що Кирей сказав йому, що не знає

„чи допускати Делегацію до Врангля, бо вона привезла такі умови, що з нею все одно до нічого не добалакаєшся“.

Після наради, про перебіг якої Делегація знала від її учасників, Врангель призначив урочисте прийняття на 10 вересня. Опріче Врангля підчас прийняття були присутні: генерал Шатілов, Кирей, Вязмітнов (військовий міністр у Врангля), Кривошеїн і Струве. Полковник Литвиненко виголосив привітальну промову, на яку Врангель відповів такими словами

„ви знаєте, что я отмежевался от политики своих предшественников. Я считаю, что все, кто борется с большевиками, должны объединиться и это будет залогом успеха и победы. Про политику сейчас говорит несвоевременно, но вы знаете, что я заключил союз с Доном, Кубанью, Терекон и Астраханью, признавши их самостоятельность во внутреннем управлении краем. Я сознаю, что Украина должна вполне самостоятельно решить свою судьбу“.

Після цього Врангель зазначив, що він негайно літаком вишле до свого представника в Букарешті генерала Геруа розпорядження допомогти перетранспортуванню з Відня через Румунію до Коломиї для Української Армії 3.000.000 мушкетних набоїв та накаже йому увійти в контакт з українським представником генералом Дельвігом. Далі він зазначив, що сподівається після воєнної згоди дійти й до політичного порозуміння

з Українським Урядом. Кривошеїн тоді подав репліку, що з руки російського командування і уряду буде все зроблено для порозуміння з Українським Урядом, але він не має певности, що буде уступливим і Український Уряд. Врангель на це сказав, що він оптиміст і вірить, що дійде до згоди. На цьому прийняття закінчено.

Наступного дня Делегацію запросив до себе Шатілов. Він в імені Врангля висунув такі бажання: 1) признання Врангля начальним вождом союзних армій; 2) не встановлювання розмежованої смуги між арміями, бо хоч російське командування передбачає операції в напрямку на Харків, то всеж воєнна обстановка може створити потребу пересування резерв по прарому березі Дніпра; для них засадничо булоб дуже бажано, щоб Українська Армія простягнула свій фронт від західного до східного кордону України; 3) російське командування не зацікавлене в існуванні російської влади на Україні, але там, де є його війська, вся влада повинна бути в його руках; очевидно на таких самих підставах — російське командування на це згори погоджується — коли Українська Армія перебувала на території російській, то на той час на тій території влада повинна була бути українська.

На цьому перемови скінчено і 14 вересня Делегація на американській міноносці відїхала до Констанци.

Як відомо, ситуація не дозволила здійснити воєнну конвенцію з Вранглем.

Делегація підчас свого перебування в Криму зібрала цікаві відомости про український рух

тощо, які не буде зайвим для історії зафіксувати.

Щодо українського руху в Криму і зокрема в Севастополі. Отож в Севастополі існувала тоді українська гімназія ім. Т. Шевченка, заснована заходами місцевої української кооперативи; директором гімназії був п. Коломиєць. Головою Севастопольського Українського Гуртка, до якого входили вже згадувані Янушевський, Богомил, Юськевич, Чорниш, Леонтович, був п. Шевченко, який належав до партії хліборобів-демократів. За ініціативою Гуртка Врангель видав був декларацію-відозвув (на жаль не вдалося ніде її розшукати), в якій вперше в російських урядових колах вживалося слова „Україна“. У вересні Гурток заснував був Український Клюб.

В Балаклаві з ініціативи Галичан засновано „Галицько-Українську Збірну Станицю“, яка сформувала невеликий відділ, що в складі Дроздовської дивізії був „ударним“. Старшина і козаки Станиці провадили поважну культурну роботу в околицях Балаклави і в дивізії.

Делегацією дуже цікавилися військові представники держав Антанти, Польщі, Румунії, Японії та Америки і мали з нею кілька побачень. Особливу прихильність виявляли Японський та Американський аташе. Відвідали Делегацію і чужоземні кореспонденти.

Армія Врангля в тім часі складалася з 2 піхотних і кінного корпусів, всього налічувала вона до 6.000 багнетів і 2.000 шабель, 100 гармат, 23 літаки, 19 танків, 30 автопанцирників. В армії було понад 50 проц. українців, до 30 проц. козаків — донців, кубанців, терців, і 20 проц. росіян та інших.

„У телефона“

Написав: *Олесь Вистренко.*

Було це осінню 1919 року. Наш тифом здеятований фронт проти Денікіна тягнувся попід м. Липовець. Штаб III-го Гал. Корпусу був в Липівці. Тодішній фронт це були радше тут і там повиставлені застави. Безпека для тилових частин і команд фронтових формацій була слаба...

В той час лучалися випадки, що наші телефонічні розмови, а спеціально оперативні накази підслухували ворожі нам чинники головно Москалі. Щоб утруднити орієнтацію підслухувачів, рішила Начальна Команда Галицької Армії позазивати команди корпусів та бригад (а здається і куренів) назвами гір і рік так, що всі команди мали свої псевдоніми. Тими псевдонімами мали команди послугуватися в телефонічних розмовах... Команди корпусів і бригад примінилися негайно до наказу...

Одного вечора викликав наш корпусний (III-го корп.) телефонічний референт сот. Ігнатенко якусь нашу команду бригади... Зголосилася. Зачали розмову. Нараз сот. І. уриває розмову і слухає. По хвилині питає російською мовою: „у телефона?!“ і знов слухає... Слідують російські потакування

в роді: да, да, верна, рад старатися ваше і т. д... Ми присутні, здивовані цим всім, дивимося на сот. І. Він мімікою дає нам знак, щоб не відзивалися, а сам дальше говорить. Його голос помітно змінений. В ньому відчувається зденервування... Сотник робить записки. Місцями запитує, чи вірно записав. Дещо повтарає чистою російською мовою. Ми глядимо всі здивовані на себе, то на сотника.

Нарешті розмова кінчиться. Сотник І. одним душком рецитуює поздоровлення „його високому благородію“ по всім приписам військової етикетки бувшої царської армії і відкладає апарат... Він дуже схвильований, той все так спокійний флегматик... Коли прийшов до себе, оповідає нам, в чому річ: він говорив з командою Н-тої (він тоді був заподав) Добровольчеської частини. Сам він був в рос. царській армії старшиною — він був Наддніпрянцем — тож зорієнтувавшись моментально підчас розмови з нашою частиною в ситуації, зрозумів, що якимсь чином дістав пряме получення з ворожою частиною і попробував щастя використати цю нагоду для наших оперативних цілей.

Велику прислугу в тій випадку зробило те переіменування наших команд, бо ворог не зорієнтувався, що це говорили галицькі військ. частини, котрі скрилися під свої псевда „Карпати“ чи „Бескид“... Маневр сот. І. вповні удався. Ми мали в руках операт. наказ ворога, котрий сот. І. на підставі по-

роблених записок зложив та предложив негайно нашому начальникови штабу. Наша команда зуміла цей приказ відповідно використати...

Цей один випадок в деякій мірі ілюструє, серед яких обставин доводилося воювати нашій Армії на Вел. Україні.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Наближався кінець зими. Положення не змінювалось. Незначні відділи червоних приборкували села за Чигирином, за Дніпром, по той бік залізниці, коло Черкас, „випомповуючи“ хліб і зброю. Одначе ці акції не були широкими і значного успіху не мали. Доносилися чутки, що якесь село замість хліба давало „товаришам“ „по шапці“ і його облишали в спокою. Щодо нашого району — то більшовики здавалося забули про його існування. Обі „республіки“ — тепер вже „чорний“ Чигирин і жовтоблакитний Холодний Яр, залагоджували свої внутрішні справи, перевіряли розподіл землі, видавали ліс на побудови. Зносили між селами обох „орієнтацій“ по старому залишалися гостро перерваними, але якихось активних ворожих виступів не було.

Селянин з Михайлівки привіз до Мельників „новину“, що на власні очі бачив в Кам'янці кількох холодноряців з Чорнотою, які розганяли базар і відбирали вивезені селянами на продаж продукти. Це його не на жарт налякало, бо ж його „міліціонери“ знали, що він в Холодному Яру був. Дядько трохи переборщив оповідаючи, що вони навіть ловили його і що він насилу утік. Чутка про те, що кількох улюблених хлопців утекли до більшовиків, викликала страшне обурення селян. Хитріші здогадувались, що тут „щось не так...“, але своїх здогадок не висловлювали в голос.

Що два-три дні приїзжав до Чучупаки в ночі звязок від Чорноти. Наша „міліція“ була на висоті свого завдання. Андрій вже успів отримати нагороду від комісара залізниці за те, що немилосердно приборкував на стації озброєні банди матросів-спекулянтів, які возили з Одеси сіль до Москви і Петрограду. Ці „купці“, обвішані револьверами й бомбами, хозяйнували на залізниці, розганяючи відділи чека по „барьбе с спекуляцією“. Але в Кам'янці несподівано натрапили на „міліцію“, яка замість того, щоб розбігатись, як жидки-чекісти, перед піднесеною бомбою — гатила по „братішках“ сальвами.

У хлопців „свербіли руки“ на братішек-матросів, які всюду хвастали тим, що вони „посадили на престол“ Леніна і Троцького... Совітьське начальство, яке тремтіло перед тими матросами, було дуже задоволене, що має таку „надійну“

і відважну міліцію, а відібрані револьвери і гранати (часом і сіль) потихенько були перепачковувані до Холодного Яру.

Чорнота передав нам, що по залізниці проходять значні військові частини, які направляються на боротьбу з „петлюровськими бандами“ Омеляновича-Павленка.

Під кінець лютого надбігла вістка, що між Черкасами і Смілою з'явилися в значній кількості червоні частини, які пересуваються в нашому напрямку. Відомості ті підтвердили Гриб і Боровицький отаман Солонько, які приїхали до Чучупаки. Солонькові розвідчики довідались, що більшість надійшовших червоних частин прибула щойно з Московщини і в місцевих обставинах орієнтується зовсім слабо. Ідуть „на усміреніє бандітського отамана Коцура“. Коли ми, зібравшись увечері у Чучупаки, обговорювали положення — приїхав ще Лубенський отаман Пономаренко. Привіз останні відомості. Після сьогоднішньої ночівки червоні, в кількості чотирьох полків піхоти, двох полків кавалерії і двох дивізіонів артилерії — вирушили шляхами на Побережжя. Очевидно йдуть на Чигирин, обминаючи наші ліси. Постановлюємо, щоб на другий день зібрати в ліс чоловіка п'ятьсот кращих боевиків, щоб мати готове ядро на всякий випадок і не зачіпаючи червоних — слідкувати за їх рухом.

Отамани, які приїхали, залишилися ночувати в Мельниках. Варту в селі підсилили. В ночі прибіг звязок з Медведівки: в Трушівці за Тясмином прийшов полк з батареєю і розташувався доночовувати. Через міст на цей бік переїзжала кінна розвідка і вернулася назад. Раненько збираю до Чучупаки з десяток ближче мешкаючих кіннотчиків. Приїхав Ханенко. Поснідавши, вибираємося всі гуртом на лісничівку Кресельці. За Чигирин знову почувалася гарматна стрілянина. Червоні брали Коцура в роботу з двох боків. День видався теплий і погожий. Ідемо трійками. В першій трійці Василь і Петро Чучупаки і Солонько. В другій Семен Чучупака, Пономаренко і я. В третій Олекса Чучупака, Гриб і Ханенко. Позаді хлопці кіннотчики. Настрій у всіх чудовий. Всю дорогу весело жартуємо й сміємося. Отаманова англо-арабська „Зірка“, капризна й уперта, як панна-аристократка, весь час кру-

тяться і псує нам лад. Постоявши ніч з моїм „Абреком“ вона відчула до нього глибоку симпатію й весь час поривається стати поруч нього. Під загальний сміх, відтискаємо Солонька на самий зад „за бунчужного“ і я виїзжаю у першу трійку.

Пономаренко, якому „Зірка“ роздерла сідлом штанину, „лається“ з отаманом.

— Казав тобі Чорнота — застріль „Зірку“, або продай у Цвітну горшки возити, бо пропадеш через неї, — добру раду тобі давав...

Отаман ласкаво погладив свою любимицю по шиї, не передчуваючи, яку послугу вона зробить йому за пару годин:

— Я на своїй „Зірці“ ще в Київ в'їду...

На Кресельцях розташовуємося „як в дома“. Небезпеки тут не може бути жадної. Звідки б не надійшов ворог — нас попередять.

Розсилаю кілька кіннотчиків, сповістити сотників, щоб після обіду — виводили непомітно вибраних людей до лісу. Посилаю також зібрати на Кресельці кіннотчиків з хуторів і села.

Петро Чучупака, Гриб і Солонько завели своїх коней до стайні — решту коней поставили на дворі коло кошів. Дівчата принесли коням сіна. Замовляємо у лісника обіди і розполюємося в хаті дожидати, поки почнуть збиратися люди. Закладаємо дві партії в „підкидного дурка“. Через якийсь час прийшла з села жінка і каже, що чула, що в Медведівці повно більшовиків. Чутка мало правдоподібна — бо Медведівка би нас сповістила. Отаман каже, що треба комусь поїхати до Медведівки й довідатись, чи більшовики виступили вже з Трушівець. Рівночасно треба привезти фіру сіна з закупленого штабом у Медведівці запасу. Поїхати викликається кількох охотників. Жартуючи, тягнемо жеребки і їхати припадає мені. На всякий випадок передягаюсь у позичену у „бісової віри дитини“ Гані дівочу одягу, залишаю у неї черкеску, шаблю й карабін і заховавши в кишені револьвери і гранати, відїзжаю на санях до Медведівки під веселий сміх всього гурту. В Медведівці посилаю селянина накладати сіна, а сам йду збирати відомості. Медведівський отаман уже підготував людей для виходу в ліс. Більшовики вирушили рано з Трушівець на Чигирин, але перед моїм приїздом перебігло тясминовими плавнями кілька трушівецьких хлопців з відомістю, що в село вступила нова частина, яка відпочиває і має теж вирушати. За мостом і Тясмином, рівнож як і за всіма шляхами пильно наглядають медведівські стежі. Господаря сіна не було з ключем від хліва вдома. Поки його знайшли, поки наклали — пройшло з годину часу. Збираючись виїзжати назад — балакаю з медведівським отаманом, який дав уже наказ своїм хлопцям маленькими гуртками виходити балками до Холодноярського лісу. Каже мені, що з півгодини назад за Мельниками було слабо чути якусь стрілянину і що він після на санях чоловіка довідатись. Висловлюємо здогадки, щоб це могло бути, але в цей момент підскачав верхи селянин з Мельників, блідий, схвильований:

— Скоріше на допомогу! Більшовики у нас в селі. Отамана вбили. Петра й Солонька піймали живими. Підпалили Чучупакову хату й шукають по селі добрих коней... Наші хлопці збираються балкою та городами до лісу і на хуторі, а ви вдарте з цього боку. Треба не випустити, вирятувати хлопців...

— Які більшовики, де вони взялись?

— Чорт їх знає, звідки взялись — кіннота, чоловіка двісті. Як би ж то було знати, а то тепер поставили на вулиці кулемети — не можна й зібратись.

Отаман наказав подати тривожний дзвін. Передягаюсь і через 10—15 хвилин, як тільки збіглось чоловіка двісті — вирушаємо з трьома кулеметами балкою на Мельники, підсиливши сторожі в бік Трушівець. За першими хатами зустрічаємо ворожий роз'їзд, який давши кілька пострілів — повернув чвалом назад. Бігом, розсипаючись лавою по балці і огородах, поспішаємо до центру села. Добре, як ворог почне відходити на ліс — там його зустрінуть мельничани. По обох боках вздовж села високі схили валки. Дорогу на Голоківку — відріжуть ті, що збираються на хуторах. Та й сама Голоківка — зустріне вогнем.

З хат вибігають і приєднуються до нас озброєні селяни. З протилежного боку села — розлягається стрілянина. З гори, з правого боку роздалися стріли. Заклекотіло два кулемети. Що це? Невже надіспіли Лубенці і ворог оточений?! До середини села ще з кількометр... Серце не терпляче рветься. Вибігаємо за поворот балки і бачимо на горі дві кулеметні тачанки, які б'ють по селі. З села до них підіймається через город зустрінутий нами роз'їзд. Піднявшись на гору, кіннотчики дали кілька стрілів в наш бік і разом з тачанками — зникли за обрієм. Назустріч нам вибігає група Мельничан з Чорноморцем. Ворожа кіннота захопивши з собою полонених Петра Чучупака і Солонька — несподівано заграла збірку і виступила з села вузькою бічною доріжкою, яка вилася через подвір'я і городи і вела на Худолільську дорогу і до моста через Тясмин. Стаємо перед загадкою: Як попала ця кіннота до Мельників і заскочила так несподівано наших на Кресельцях? Чому виступила з села, не очікуючи, поки знесуть харчі і вівса, які замовила селянам знести, покинувши те, що вже знесли, коли ніхто по ній не стріляв?

Звідки нарешті довідалася, що єдиний шлях для відступу — це ця непомітна для немісцевого доріжка? Що ця доріжка веде на шлях, яким можна злучитися з своїми по той бік Тясмина?

По схилові і по горі з протилежного боку бігла лава Мельничан. Загинаємо крило і теж вибігаємо на гору. Далеко вже, повною ходою віддалася в напрямку моста ворожа кіннота, увозючи з собою дорогих нам невірників. Деякий час горячково стріляємо їй наздогін і стаємо безпорадні. Пішки кінноти не здоженеш... Стає гірко від думки, що ми мали час і змогу з Медведівки перерізати їй шлях.

Пригноблені вертаємо до села...

Над Чучупаковою хатою в'ється дим — догоряє покриття. В задимлених сінях, присипаний нападавшою з горища чорною золою, в одній білизні лежав отаман Василь Чучупака. Руки широко розкинені. Уста й сіроблакітні очі — широко розкриті. Здавалося, що вся його струнка юнацька постать застигла в могутньому, нечутному крикові, — чи то перестороги, чи протесту, що догоряє рідна стріха, що обличча, після смерті вже, вкрили синяки від ударів кольбами... Збоку, на шаблевій драбини, теж покрита грубими, чорними цятками золи, сиділа заломивши руки старенька Чучупачиха. Обличча біле, як крейда. Широко відкриті, сухі, застигли в якомусь дивному виразі очі — втоплені в обличчі мертвого сина... Безкровні уста нечутно шепчуть — повторюють якесь слово...

Забалакую до неї — але вона нічого не чує, не помічає стоячих на порозі людей...

Старий Чучупака, сумно похитуючи сивою головою, стоїть по другій стороні, похилившись на одвірок. Згорблений, прибитий, з безсило звисаючими руками... Якийсь час не звертає на нас уваги, потім повертається до мене:

— Чи Олекса — живий? — питає несподівано спокійним голосом.

Не знаючи, що з Олексою — машинально відповідаю, що живий.

Старий випростовується і блискає з під сивих брів очима:

— Прокляті!... Привезли мертвого, здерли одержу і кинули до сіней: Получайте — кричать — свого бандита! — А Петро бідолаха — на возі, дротом весь обкручений, — не журіться — каже до нас — вмираємо за Україну з чистим сумлінням... Не кажіть покищо нічого дочці... Так деж там! Прибігла Ганя з Лідою... А ті сукіні сини нарочито: „Полюбуйтесь, полюбуйтесь... зараз за селом розстріляєм...“. Ганя в крик... а дитина вхопила за полу і ніжками тупотить: „Не дам батька!“ — Тай годі... Старший кацапуга — відкинув її ногою тай командує: „Заганяйте всіх в середину та запалюйте хату!“ Замкнули нас усіх у коморі і — запалили... Чуть не подушилися від диму, поки люди випустили... А з ними на коні, за провідника був отой кацапчук з Жаботина, що в осени на Кресельцях в парні обіддя гнув... Отут в сінях старший гроші йому давав і дякував як відпускав до дому...

Стоячий на порозі козак-мельничанин схвилювано вдарив рукою до поли:

— Федька Песков!... А ми ж його перестривали в лісі, як їхав назад... Питаємо, де був — каже — приїзжав на Кресельці спитати, чи нема ще роботи, та хотіли більшовики коня забрати — насилу випросився... Ми й повірили! А — чорт! В руках був і випустили!

Коло дверей зібрався вже чималий гурт людей. Кілька дівчат плакали, заглядаючи у сини. Стискаючи нервово рушницю, стояв недалеко сусід Чучупака — дядько Степан, блідий, з страшним, розлюченим поглядом. У його „товариші“ забрали останнього коня і знасилювали двох дочок — одну підлітка.

Повертаюся до людей:

— Як знаємо, хто привів — не втече. Але хто їх попередив і вивів з села тою доріжкою?

В похмурих поглядах не було відповіді... У всіх — стало те саме запитання.

Молоденька дівчина, сирота Палазя*), яка служила наймичкою у Мельничанського богатія Сидора Гунявого, зробила мені непомітний знак заплаканими очима і пішла на вулицю. Вихожу і здоганяю її.

— Пане Залізник, я знаю, хто це... Це мій господар... Він дуже гнівався на Чучупаків за те, що оту найближчу ділянку з панського саду віддали старій вдові Явдосі, а не йому під нову садибу... Він же і лісу туди був навозив, щоб будуватися, а Петро Чучупака сказав, щоб забрав...

— Але ж звідки ти знаєш, що це він?

— Я чула... До нас на квартиру отой старший москаль став... Приходили до його москалі — то він казав їм, що дві години будуть стояти — коней годувати і самі обідати. Наказав, щоб варили люди обід для москалів. Вони не знали, що наші люди з рушницями до лісу вивтікують і що у нас в селі багато козаків. Хвалилися все людям: — Ми — кажуть — всю вашу банду в лісі перебили і переловили. А потім старший почав до мене приставати, щипати, — так я втікла з хати і заховалася в клуні за соломю. Але чую — заходить до клуні господар, а за якийсь час москаль — старший. „Зачем ти міня — питає, звав?“ А господар до його: „Тікайте, товариші, поки не пізно, бо біда вам буде і того — каже — сукіного сина Чучупаку відіб'ють. У нас — каже — село — сама банда. Усі з рушницями в лісі та на хуторах збираються, і кулемети — каже — вже на хуторі виставили. І на Головкивку вас уже не пустять, і в Медведівці та в Лубенцях — чути — дзвонять, — як затримається — то з усіх боків почнуть вас бити. Виїзжайте отою доріжкою через городи на гору, а там виїдете на дорогу і на право до моста, а на тім боці ваші є. Тільки поспішайте, та уважайте, щоб вас з Медведівки, або Худолільки не напали...“

Стискаю схвилюваній дівчині руку.

— Добре, Палазю, не кажи тільки покищо про це нікому...

— Я не скажу.

Повертаючись, завважую, що за хатою Чучупаки, не дивлючись на холод, сидить на призьбі в одній блюзці Ганна Єрестівна, схиливши голову на коліна. Коло неї, сховавши личко в її плече стоїть легко одягнена маленька Ліда. Відкликавши дядька Степана*), даю йому відповідну інструкцію. Потім завертаю за хату й сідаю коло Ганни Єрестівни. Розуміючи, що Петро — вже вичеркнений з листи живих, хоч ще живе — потішаю її, що ще не все пропало... Вона якийсь час слухає, не змінюючи пози, потім мовчки стає і взявши руками за голову, хитаючись іде через подвір'я на леваду.

*) розстріляна в 1922 році.

*) Загинув в осени 1920 р. в бою під Черкасами.

Ліда розгублено дивиться їй вслід і пригортається до мене:

— Батька більшовики забрали... розстріляють...

З боєм притискаю її до грудей.

— Ні — ні, Лідусю! Не розстріляють.... Ми в ночі відібем...

Вся стрепенувшись — впивається мені в очі заяснівшим поглядом.

— Я теж піду... відбивати...

Від Чигирина доносилися гуки великого бою.

Під вечір стихло. Зв'язок з Голоківки привіз звістку, що червоні вибили Коцура з Чигирина і він відступив у Суботівський ліс.

У вечері збираємось на хуторі. Прийшов Ханенко, Гриб, Семен і Олекса Чучупаки, два кіннотчики з тих, що були на Кресельцях. Виянюється, як все сталося. Червона кіннота несподівано виїхала з лісу перед самими Кресельцями. Побачивши осідланих коней і вартового козака — кинулася оточувати лісничівку. Козак дав постріл. Вискочивши з хати всі кинулися до коней. Василь Чучупака сівши на „Зірку“, розігнав з ручного кулемета ворожу лаву з одного боку і кинувся на гору в корчі, крикнучи, щоб останні розбігались не купою. Одночасно вискочили Пономаренко, Ханенко, Олекса та Семен Чучупаки, і козаки. Петро Чучупака, Солонько і Гриб — кинулися виводити своїх коней зі стайні. Височенна Солонькова кобила зачепилася сідлом у дверях і притиснула разом і Солонька. Петро був у стайні. Гриб, покинувши коня, виліз поміж ногами кобили на двір в мент, коли на подвір'я в'їзжали ворожі кіннотчики і вискочив на мого „Абрека“, який виніс його майже з рук, проніс під стрілами через розгублену ворожу лаву і за хвилину — випередив тих, що вирвалися раніш.

Червоні кинулися здоганяти по корчах. Їх на скоку стримували отаман з „Люїса“ і дехто стрілами з карабінів. Вже на горі — „Зірка“, почувши іржання ворожих коней — знатурилася і потягла назад — до ворога. Отаман боровся з нею, аж поки його не оточили. „Люїс“ видно

затявся ще раніш. Допомогти йому ніхто не міг, бо тікаючи — всі розсипалися і за кожним зокрема гналося чоловік 10—15. Побачивши, що втекти вже не вдасться — отаман пустив собі кулю в скрань з револьвера. Перед тим крикнув так, що чули останні: „Готуй нових борців, Холодний Яре!“. Солонька і Петра Чучупаку — піймали в стайні. Останні всі вирятувались. Гриб прийшов з Худоліївки пішки, залишивши „Абрека“ у селянина.

Обсуджуємо положення. Не на жарт — запахло порохом... Спізненим нападом на кінноту ми себе виявили перед проходившими частинами...

Упоравшись з Коцуром — візьмуться за нас.

На другий день довідуємося від заблудившого в лісі й пійманого Лубенцями кіннотчика, що кіннота та попала до нас випадково. Вона мала йти з Жаботина на Худоліївку—Медведівку—Чигирин, і спокійно пройшлаби, як би не знайшовся в Жаботині охотник, провести її ближчими полевими й лісовими дорогами. Через це — її не помітили з Лубенець.

В цей самий день в Мельниках розійшлася чутка, що попередив і вивів з села ворога Сидір Гунявий, який боючись помсти — втік в ночі за більшовиками. Але тієї ночі в одному з заглиблень на лівому схилі Холодного Яру — був прикиданий землею і камінням труп першого Холодноярського зрадника. Через п'ять днів на верхівці гори Веселої — гойдався на дубі Федька Песковой із Жаботина.

Зажеврила надія вирятувати Петра й Солонька. Їх відставили до чека в Черкасах. Зв'язуємося з Черкаськими своїми хлопцями і плянуємо міцною невеликою групою охотників напасти в ночі на будиночок чека, і закидавши його гранатами — визволити своїх.

Отамана поховали на цвинтарі — на горі. Ховали у вечері без стрілів, без пісень, без промов. Понуро мовчала озброєна юрба і в тій мовчанці — без слів відчувалася велична, грізна обітниця — помсти.

(Далі буде.)

За Збручем

Уривок із споминів.

Написав: *Мирослав Капій.*

Червневий відворот галицької армії в 1919 р. застав мене в 1-ому подільському полку ім С. Петлюри в його тернопільському коші, де був я старшиною й провадив просвітний реферат. Уступаючи перед напором Поляків дійшла ціла тернопільська група, то є тернопільська окружна команда та всі формації стаціоновані в Тернополі до Скали, переправились через доволі вузкий, провізоричний міст на Збручі і вступила на зазбручанське Поділля прямуючи до малого місточка

Лянцкоруна. Падав дощ і широка дорога за Збручем розмокла так, що наші вози лише з трудом сунули вперед. Цілий краєвид оповили сірі, дощеві хмари, що ще більше навівали смутку у наші і так засумовані душі.

Перед кожним виринало питання: Куд а йдем і пощо? Що там діється із нашими рідними, чи оглядатимем ще їх коли?...

Ах, не весело верстався наш шлях за Збручем! Перебувши кілька днів в Лянцкоруні після сфор-

мування з тернопільської групи XVIII-ої бригади, опинився я, при поділі її на два куріні, в курені сотника Миколи Алиськевича, мойого давнього знайомого ще з тернопільської гімназії. Цей курінь дістав приказ перенестися з Лянцкоруня до недалекого села Летави, куди ми мабуть 15-ого червня й переїхали. Тут згадаю ще, що в останніх днях нашого побуту в Лянцкоруні видав я одно число гектографованого часопису „Новини“, в якім крім вступної статті й кількох новинок переважно взятих, як то кажуть, з воздуха, бож ми були цілковито відрізані від світа а наш приймач бездротного телеграфу ловив тільки незрозумілі уривки стації Науен, було кілька сатиричних заміток на тему нашого тодішнього життя й безцільної блуканини. Бож дійсно виглядало так, що ми прийшли в Лянцкорунь хіба тільки на те, щоб оберігати тамошніх жидів! Через цілий час свого побуту наша юнацька школа мусіла ставити варту біля помешкання лянцкорунського рабіна та божниці. Це викликало невдоволення серед стрільців, а до того й харчі видавані інтендантурою гіршали з дня на день. Це все найшло свій відгомін у сатирах вміщених в згаданому числі „Новин“, що викликало невдоволення тодішнього нашого окружного команданта а відтак бригадира д-ра Ілька Цьокана людини дуже амбітної.

Як згадав я, з Лянцкоруня переїхали ми до села Летави й ждали на дальші прикази. В тому курені зібралися усі давні знайомі як сотник Алиськевич, пор. Назаревич, хор. Жила (давний У. С. С.), Тома Субота правник, що був зайнятий в Тернополі в мойому просвітному бюроі, сотник Кле дуже милої і приязної вдачі німець відомий із своєї бравурної хоробрости на львівському фронті, д-р Юркевич бувший теребовельський повітовий комісар, незвичайно симпатична й весела людина та інші.

Вісток не мали ми ніяких нізвідки. Вправді д-р Цьокан поїхав був до Скали розвідати про ситуацію та чомусь не вертався. Ми не знали, що діється там за Збручем, чи війна ведеться даліше, як далеко дійшли вже Поляки, як довго ми тут перебувати будемо і т. д. Кожний ходив засумований і прибитий. Звичайно темою розмов між стрільцями було вічне питання:

— Чого ми тут прийшли?

А нас було ще в курені два тисячі, бо решту, новобранців, які йшли за нами аж за Збруч, розпустив д-р Цьокан домів.

Тамошнє населення відносилось до нас недовірно, по крайній мірі байдужно. Як ми тільки зявилися в селі, рухнула в ньому вістка:

— Мядяри йдуть!...

Я сам бачив, як діти заглянувши нас тікали поза плоти. Всі мабуть були певні, що це ті самі мадяри, які за гетьмана супроводили карні відділи. Та й з першого погляду були ми подібні на мадярів, бо переважна частина наших стрільців мала ще австрійські однострої й відзнаки.

З розмов із поодинокими селянами важко було

дізнатися, чого вони собі бажають. Ось тому неділь дві, були ще тут большевики. Вони недобрі були, наложили подать по 10 карбованців від святого образу в хаті — каже якийсь дядько. За гетьмана також недобре було.

— Петлюра?

— Хто його зна, що воно таке?... Ще найбільше симпатії мала Центральна Рада. Бо тоді і землю дали і стражників прогнали і керасин був ще і сіль...

З усіх розмов відносив я вражіння, що село бажало собі, щоби всі (включаючи сюди й нас) зябралися до чорта і оставили їх у спокою або, щоби зявилася, яка і не булаб, влада, коби тільки сильна, щоби раз завела вже лад. А то що місяця хто інший приходить, а кожний тільки й знає те, щоби вскубнути!...

В селі була школа й учитель Українець та церква, при якій був священником якийсь Молдаван. Був я у неділю в церкві з нашими стрільцями. Відправа на російський лад а проповідь, яку голосив „батюшка“, була якоюсь мішаниною російсько-українсько-церковно-словянської мови з вплетеними тут й там волоськими словами та зворотами. Дійсно важко приходилося летавському селянинові потрапити з таким проповідником як їхній батюшка у царство небесне!... Мені й нагадалася проповідь, яку чув я раз на Лемківщині! Щось подібного як і тут. Тільки там на Лемківщині „католицький батюшка“ був свято переконаний, що він говорить „етимологическим язиком“..... а тут мабуть переважала думка, що „хах-хол такий дурний, що як і не говори до нього все таки не зрозуміє“... А це було на українському Поділлі в другому році відновлення української держави...

А були в селі і сліди большевицької пропаганди. Тямлю, як я розмовляючи з одним молодим селянином почув від нього звичайні фрази в большевицьких відозв та вкінці запит: — а ви саме яку платформу заступаєте? Хоч з очей було йому видно, що сам він не гаразд розуміє, що це за потвора ця „платформа“...

Як я опісля довідався мій розмовник був членом ради салдатських депутатів десь в Орлі за часів Керенського. Хоч також подибувались і сліди деякої національної свідомости. Пр. один дядько почав розказувати мені про Хмельниччину й про козацькі війни з Поляками, виказуючи при тому вірне зрозуміння історичних переживань нашого народу. Відношення до Москалів не було так ярко замарковане як прим. до Поляків. Те одвічне „ми з одного котьолка їли і одні воші нас тризли“ довго ще буде вибивати своє пятно на психіці й способі думання нашого народу за Збручем¹⁾. Зате стрічав я по богатях хатах укра-

¹⁾ Ці спомини писані тому 13 літ у 1920 р. Якже скоро Москалі освідомили наш народ, що ми й вони їли вправді з одного „котьолка“ та каша, яку їли, була українська й українським салом омацєна. Ну та й те ще, що в Москалів і досі ще апетит на ту українську кашу й сало... — Пр. автора.

їнські книжки, а російські тільки де-не-де і то переважно видання подільської єпархіяльної друкарні. Мова подільських селян чиста українська — сказавби навіть з галицьким кольоритом.

Так сиділи ми в Летаві й ждали на якесь рішення, що з нами станеться. Аж десь в неділю 19 чи 20 червня повідомив нас курінний командант сотник Алиськевич, що після вісток наша армія перейшла до наступу й Поляки відступають на цілому фронті і що наша бригада має вертати в Галичину. І то так, що курінь пор. Салекка має йти

по правому боці Збруча а наш має перейти Збруч і йти по галицькому боці і що десь коло Сатанова маємо злучитися разом. Рівночасно поручив сотник Алиськевич мені й др. Юркевичеві вибратися в дорогу й зайнятися вишукуванням квартир в тих селах, де наш курінь після програми має задержуватися. Ми й не гаючись довго вибрались в дорогу моїм візком раді, що вертаємо до „своїх“. На другий день в понеділок були ми вже в Чабарівці біля Сидорова, де мали бути приготовані перші квартири для нашого куріня.

Австр. „інтрига“ і листопадовий переворот

Написав: О. Думін

„Мало що не кожде слово, а вже певно що пару рядків треба підчеркати олівцем як найвищайніший фалш“ — отці слова польського маршала Пілсудського, звернені на адресу історії польської війни ген. Кукеля, можна ще з більшим правом прикласти до всього, що писалося й пишеться польськими істориками, мемуаристами і публіцистами про генезу українського листопадового перевороту. Серед множення окремих праць, нарисів, спогадів і статей на цю тему не має здається дотепер ні одної річи, якої автор завдав би собі хоч дещо труду критичніше розглянутися в цій складній політичній дійсності, що попередила український збройний виступ, проаналізувати те підложе, на якому зродився український листопадовий чин. Всі вони пішли по найвигіднішій дорозі насилування фактів через втискання їх за всяку ціну в загально прийняту формулу „пруської перфідії“ і „австрійської інтриги“, тобто зовсім безпідставного погляду про покровительство Українців Берліном і якусь спеціально їм прихильну політику Австрії переслідуючу не так користь української справи як шкодження пол. інтересам. Взагалі в цю справу внесли пол. історики, мемуаристи і публіцисти стільки суб'єктивного елементу, підійшли до них з такими категоріями основаними на упередженню, що дійсно в ними написаному ледві чи остається щонебудь не підчеркнуте олівцем. Діло тут мається по часті з несвідомістю але в більшості зі свідомою тенденційністю.

Розміщування фактів і подій в перспективі спеціальної будьтоби доброзичливості австр. правительства до Українців має створити ілюзію, що і весь український визвольний рух, всі його прояви як політичні так національно-культурні чужі і незрозумілі „руській“ масі а реальний вислів бажання і волі українського народу знайшовший свій вислів в акті 1. листопада 1918 р. — це тільки епізод зааранжований посторонніми силами і горсткою працюючих по вказівкам тих сил українських „проводирів“. Спеціально улюбленою серед пол. суспільності стала байка про останні жовтневі дні 1918 р., на тлі котрих оформився конкретно таений українсько-ні-

мецько-австрійський заговор з австр. Начальним Командуванням Армії (АОК.), ген. Пфедером і намісником гр. Гуіном з одної і Українською Національною Радою з другої сторони, наслідком котрого була нібито видача українським військам Львова і цілої Сх. Галичини. Цей „факт“ пол. мемуаристика і публіцистика роздувши його до великих розмірів і освітливши ярко рефлексорами сторонничости і перекручування, поставила во главі доказів на правдивість догми австр. українського союзу проти Польщі.

В закордонних побідних кругах Антанти в умовах воєнної психози, ненависти і жадоби пімсти на Німеччині і Австрії легенду про залежність укр. національного руху від Берліна і Відня вмовити не представляло ніякої трудности. Навпаки вона знайшла прямо ідеальний ґрунт. Дотогож голосні обвинувачення Українців в германофільстві були знаменитою нагодою заглушити свою, ще до недавна так голосно звенячу *conspiration de foi* настроєну на ноту „Пши Тобе пане стоїми“... З тавром прусько-австр. інтриги перейшла українська справа перед париський світовий трибунал і віддання Польщі мандату для ліквідації цієї згодної німецької опірної точки на Сході було тільки льогічною консеквенцією тих поглядів і понять. Антантська, а зокрема франц. дипломатія запопадливо схопилася за бичі і скорпіони сплетені пол. пропаґандою на український рух. Ще легше цю легенду засвоїла собі польська суспільність при звичаєна вже з давна бачити в історії не *magistr-y vitae* а засіб для піддержання своїх патріотичних емоцій.

Нам звичайно байдуже, в чому смакує пол. публіка, як приймає вона ці чи інші історичні факти, але з ріжних причин варта всеж таки приглянутися тим закидам, що дотичать передісторії укр. листопадового перевороту і ролі, яку в йому дійсно відіграли австр. державно-військові чиники.

Вузькі рамці отцеї статті одначе не дозволяють, хотяй як булоб це бажане, ближче зясувати авст. політику супроти Українців до світової війни. Про неї слід тільки сказати найзагальніше, що почавши від 1850 р. її напрямні установляли

не національно-політичні інтереси українського народу а навіть не державні інтереси самої австр. монархії а майже виключно пол. політичні інтереси і пол. побажання. Австр. правительство від 1873 р. не важилося в укр. справі зробити ніодного кроку, не сміло задовольнити найскромніших і найслушніших укр. постулятив, коли в тім добачили Поляки порушення свого „стану підданства“. Так призвичаїлися австр. державні мужі глядіти на укр. питання не як на справу державної ваги а як на „*polnische Hausfrage*“, на пол. домашнє діло в розумінню його приналежности більш до компетенції не центрального правительства а пол. управи краю. На початку 20 ст. під впливом надзвичайного росту і вияву сили укр. руху і австр. правлячі круги почали собі усвідомляти необхідність позитивного вирішення укр. питання але в тім напрямі, напрямі політичного рівноуправнення Українців, не зробили вони майже нічо. Дотеперішні владополітичні відносини не були порушені; пол. гегемонія осталась і на дальше основним принципом регулювання укр.-пол. взаємовідносин.

Світова війна а з тим звільнення в 1915 р. пол. областей з під російського панування та проголошення їх 5. X. 1916 р. пол. державою поставили укр. справу в нове, для неї ще більше не вигідне положення. Австр. політика перестроїлась від тепер виключно на ноту позискування собі пол. симпатій, при чому Українцям призначено було відіграти ролю обмінного об'єкту. Австр. правлячі круги були переконані, що їм вдасться зєднати Польщу для своїх плянів, що Поляки згодяться коли не на тісніще обеднання своєї держави з Габсбурською монархією (розглядалися проекти тріалізму і субдуалізму) то принайменше на персональну унію. Як компенсацію призначено Полякам, заповіджене відручним письмом австр. цісаря з 4. X. 1916 р., поширення автономії Галичини, що практично означало віддання Українців беззастережно під пол. супремачію¹⁾. Гонячись за фантомом пол. королівської корони Австрія без найменших скрупулів готова була пожертвувати „Тирольцями Сходу“ і від тої своєї політичної концепції не відступила аж до свого останнього духу...

Навіть Берестейського Мира з його тайним додатком про утворення зі Сх. Галичини і Буковини окремого краю не можна уважати за спронування цій основній політичній лінії, не можна з його укувати доказу будьтоби Австрія покинула вже згадану політичну програму відносно Польщі і поставила свою гру на українську карту, бо в дійсности австр. правительство трактувало Берестейський договір не як акт зобов'язуючий його до виконання прийнятих умов а виключно як чародійний ключ до укр. хлібного Сезаму а внутрішньо-політично як вентиль проти чимраз вище піднімаючихся бурунів невдоволення. Берестейський мир на зміну курсу австр. по-

літики ні супроти Польщі ні супроти Українців не вплинув. І ці польські історики, мемуаристи і публіцисти, що інтерпретують його як зраду Австрією пол. інтересів або як німецько-український заговор ловлять самі зверхні факти не вглубляючися в їх підклад і надають їм значіння, якого воно в дійсности не мали. Вони забувають або не знають, що австр. правительство саме з огляду на Поляків відмовилося ратифікувати Берестейський договір, знищило самовільно одиний примірник, переданий йому на сховок, тайного додатку про Сх. Галичину і Буковину а на домагання укр. гетьманського правительства передати йому заряд Холмщини, відповіло, що це — польська земля²⁾. Навіть на Наддніпрянщині виступали австр. власти не в ролі українського союзника а в ролі „польського тата“. Вони гляділи не за тим, щоб допомогти скріпитися укр. державі, яка цілу Австрію годувала своїм хлібом, а за тим, щоб не потерпіли якої шкоди польські дідиці. От що писав, в кінці березня 1918 р., в своєму звіті австр. міністерству закордонних справ один з його агентів (зі звіту слід догадуватися, що це була якась впливова особа): „З огляду на Поляків, яким належить значна частина маєтків на Україні, треба, щоб ми виступили, коли не за відновлення колишнього стану то принайменше, за відповідне, відшкодування. Ми ніяк не можемо бути причетні до чистої конфіскації, коли не хочемо нажити собі в Поляках ворогів“³⁾.

Поділ Галичини, отже плятформа, на котрій мало оформитись австр.-укр. порозуміння чи заговор, був, як зі всього видно, цілковито безвиглядною справою. През. міністрів Зайдлер ніби то попірав всеж таки цей плян, але як каже др. К. Левицький в своїх спогадах („Великий зрив“, стор. 56) — „Зайдлер мав довіря у цісаря Карла а поза тим нічого“. Додамо й нікого. Не було серед відвічальних австр. державних керманців буквально нікого, хто готов був би зреалізувати цей плян і тим стягнути на себе гнів Поляків. Навіть австр. Німці, правда з дещо інших мотивів як правительство, пішли на руку Полякам і підпирали їх в змаганню відокремлення Галичини⁴⁾. З окрема сильно думки створення „сильної і заприязненої Польщі“ очевидно за ціну віддання їй Галичини (цілої) держався цісар Карло⁵⁾.

Колиж Зайдлер принайменше теоретично стояв на становиську потреби заспокоєння слухних українських постулятив то його наслідник Гуссарек (през. мін. від 24. VII. — 25. X. 1918) прямо таки по грубіянськи відправляв українську парламентарну репрезентацію зі всіми її жаданнями та представленнями. Одиною уступкою, яку він годився зробити Українцям літом 1918 р., був:

²⁾ Д. Дорошенко: Історія України 1917—1923. Том II, ст. 228—230.

³⁾ Тамже, стор. 12—13.

⁴⁾ Білінський: ор. Том II, стор. 130.

⁵⁾ Prinz. L. Windischgratz: Vom roten zum schwarzen Prinzen, стр. 182.

¹⁾ Пор. проект конституції для майбутнього „королівства Галичини“, складений Білінським, в його *Wspomnienia-x i dokumenta-x*, Том II, стор. 413—430.

поділ Централі відбудови краю і поділ львівсько-го університету⁶⁾). А такому ставленню української справи передостаннім шефом австр. політики хіба далеко до назви: попирання Українців чи якогось з ними тайного порозуміння.

До згоди і то не тайної а явної безперечно могло прийти пізніше після 19. жовтня, бо ж рішення УНРади оставити новопроголошену українську державу в складі маючоїся утворити австр. федерації давало для цього солідні підстави⁷⁾). Для Австрії стільки нагрішівшої супроти Українців був це дійсно золотий міст для остаточного порозуміння з ними. На його вступити наказував австр. правительству принайменше здоровий розум. І хто міг мати сумнів, що Австрія в тій хвили, коли всі інші народи поспішно опускали її, як опускають щурі потапаючий корабель, не заспокоїть негайно їй навіть тепер вірних Українців?

А що вийшло в дійсности? Гуссарек довідавшись про рішення УНРади став, як каже др. К. Левицький⁸⁾, до Українців привітливіший але переговори в справі передачі адміністрації Сх. Галичини в українські руки ні на крок не хотіли по-сунутись вперед. През. міністрів говорив Українцям компліменти, заспокоював, обіцював, крутив і не сповнивши зі своїх обіцянок нічо уступив місця проф. Лямашові.

Дивним, незрозумілим і неконсеквентним мусить здаватися таке поступування австр. правительства, коли його розглядати як віддільний факт. Та зовсім ясным воно є в звязку з дальшими заходами австр. двірських кругів дістати для Карла польську королівську корону. Фатально-комічна віра в те, що Поляки покличуть австр. цісаря на свій трон, хотяй вони зовсім недвозначно розпращалися з Австрією в парламенті і вже зовсім відкрито з розвиненими прапорами перейшли в антантський табор, не покинула австр. державних мужів буквально до послідної мінуту існування монархії. Звідси то й виводилась їх незрозуміла нібито тактика. Її частинно от як виясняє один австр. історик⁹⁾: „Держатися Українців (то є віддати їм управу Сх. Гал. — О. Д.) значило похоронити останню надію на австро-польську розвязку, надію, яку перенятий в кабінет Лямаша міністер-rodak Галецькі умів злегка підсичувати навіть в тій пізній годині“¹⁰⁾. Тут лежала

⁶⁾ Др. К. Левицький: ор. сіт. стор. 82.

⁷⁾ Австр. ген. Борнер в своїй статті: „Kaiser Karls Manifest. Das Königreich Galizien, („N. W. Journal“ з 28. X. 1928) називає це рішення, правда дещо пересадно, „останнім шансом післяним Австрії долею“.

⁸⁾ Др. К. Левицький: Розпад Австрії і укр. справа. „Воля“, т. 3. ч. 2.

⁹⁾ E. v. Glaise-Horstenyu: Die Katastrophe. Стр. 333.

¹⁰⁾ Президент др. Петрушевич розповідав авторові цих рядків в 1928 р. таку характеристичну подробицю про тодішні настрої і сподівання двірських кругів. Дня 31. X. виїхав він в Шенбрун, де мав бути прийнятий цісарем на авдієнції. Коли др. Петрушевич з'явився в ждальні, з ціс. апартаментів вийшов бувш. през. мін. Зайдлер і сказав йому, що з авдієнції нічо не буде, бо: „цісар сидить оди-

причина кунктаторства Гуссарека. Австр. правительство оставило собі Українців як останню резерву для заплати Полякам, коли згодяться на персональну унію і тому то українська парлам. репрезентація даремно оббивала міністерські пороги; з нею не мали прямо що говорити.

Гуссарек був принайменше на стільки обережний, що не видав цієї резерви, цього останнього політичного векся зі своїх рук а намагався ранше з пол. сторони одержати щось конкретного. Та його наслідникові видко забракло терпеливості. „Не йде гора до Магомета то він рішив прийти до гори“. Про це розказує принц Віндшгрец (ор. сіт. 359) так: „Я мав (26. X.) довшу розмову з Андрашім, який попрохав одного високого військового достойника їхати сейчас у Варшаву і освідчити Полякам нашу готовість передати їм негайно Галичину. Цей виїхав ще того самого дня“. А от пол. паралеля цього факту¹¹⁾: „Дня 18 жовтня (похибка — має бути 25. — О. Д.) обняв уряд в місце уступившого Буріяна (мін. закорд. справ) гр. Юлій Андраші, котрий зараз на другий день відступив Галичину¹²⁾ Польщі через осібного посла. Чи то знане в Польщі?“ — питає Білінський.

Хоть запит не до нас звернений, але ми дозволимо собі на нього відповісти. Ні! Це в Польщі не знане а знаний є тільки заговор і коншахти Австрії з Українцями. Та не в тім діло, пікантерія цієї справи в чім іншим. Лямаш відступивши іменю Сх. Галичину Полякам ні словом не зрадив цього Українцям, що більше „успокоював нашу парламентарну репрезентацію, що все піде по нашим бажанням“¹³⁾. Не іншу ціль, як приспати чуйність Українців і повздержати їх від всякої акції так довго, доки не дійде до остаточного порозуміння між ним і Польщею, доки польська держава не перебере фактично влади над Галичиною, мало і засідання австр. ради міністрів в дні 31. X. Крім хитрого маневру в її академічному ствердженню також права Українців на державну самостійність дійсно не було¹⁴⁾.

І згадувати помершу Австрію „злим словом“ не мають польські мемуаристи, історики і публіцисти справді ніякої причини. Закинути їй можуть хіба одно те, що вона, щоб скоріше узис-

нокий та плаче і тепер з ним неможливо говорити“. Зайдлер вертав саме до Відня і запропонував през. д-рові Петрушевичові присісти на його авто. По дорозі розбалакалися на актуальні події. Розмова зійшла й на Польщу. „Цісар одержить польську королівську корону“ — висловився Зайдлер, а коли побачив на лиці д-ра П. скептичну усмішку, додав: „Ви здається не вірите в це! А я запевняю Вас, що нині-завтра зявиться у цісаря польська депутація і Поляки зовсім певно проголосять його своїм королем“.

¹¹⁾ Білінський, ор. сіт. стор. 181.

¹²⁾ Очевидно цілу Галичину і Східню, бо Західню австр. правительство признало Польщі вже передтим.

¹³⁾ Др. К. Левицький: Великий зрив. Стр. 122.

¹⁴⁾ Два протоколи із цього памятного засідання напечатані в обох цитованих працях д-ра К. Левицького і праці О. Кузьми: Листопадові дні 1918 р.

кати згоду Поляків на персональну унію і проголошення Карла пол. королем, пробувала їх трохи пугати. Таким „страхом на Ляхи“ мав послужити намір австр. цісаря проголосити в своєму маніфесті з 16. X. українські землі нібито „королівством Галич“. Але з того страшака як звісно нічого не вийшло.

Правда, проти самого австр. правительства підносяться з пол. сторони тільки загальні закиди про порозуміння і сприяння Українцям, всієї конкретні обвинувачення, ті що дотичать передачі нібито УНРаді влади в Сх. Галичині, звертаються на адресу намісника Гуїна, австр. АОК і її експонентів у Львові. Спорю вязанку ріжних обвинувачень уймемо, для легшого перегляду, в такі три загальні тези¹⁵⁾: 1) Укр. листопадовий збройний чин зорганізувала і приготвила до виступу, пересуненням в Сх. Галичину укр. полків, австр. АОК., з якою УНРада стояла в стислих зв'язках¹⁶⁾. На місци, в Сх. Галичині в дусі інтенцій і інструкцій АОК. ділав австр. ген. Пфефер (після Мончинського і ген. Гойгінгер), який передав Українцям Львів¹⁷⁾. В цьому заговорі брав участь також австр. намісник гр. Гуїн, який передав Українцям управу Сх. Галичиною¹⁸⁾.

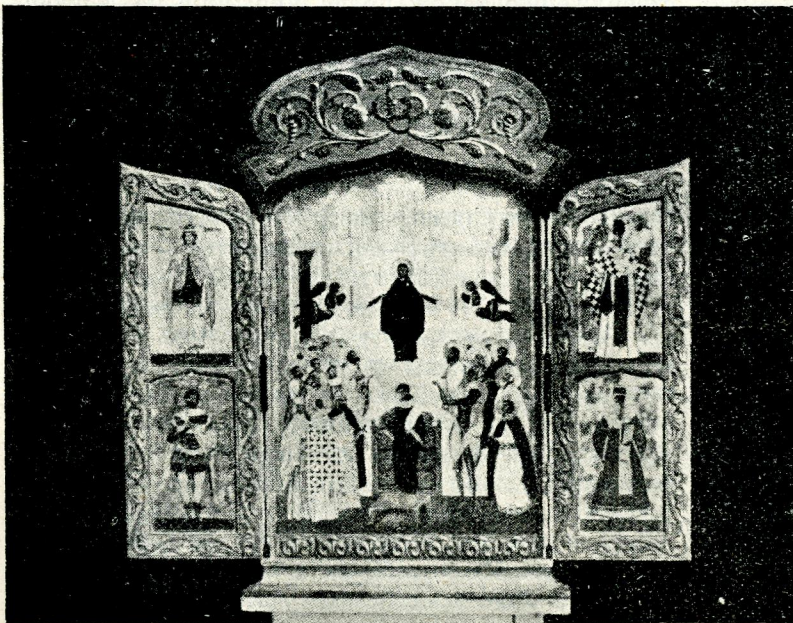
Що до першої тези, то слід зачати її розгляд від особи шефа штабу австр. армії то є властивого хазяїна і голови АОК. ген. Арца та його становиська до пол. справи. О тім розповідає Бі-

¹⁵⁾ Їх конструю на основі писань-спогадів тільки значніших пол. політ. і військ. діячів.

¹⁶⁾ Пор. Мончинський: *Woje lwowskie*. Том. I. стор. 23—32; (Бобжинський): *Wskrzeszenie państwa polskiego* Том II. стор. 29; Білінський: *op. cit.*, стор. 184; Сопотницький: *Kampanja pol. ukr.* ст. 2—4.

¹⁷⁾ Мончинський, Білінський і Крисяк: „*D n i z g r o z y*“ стор. 317.

¹⁸⁾ Всі повище згадані автори і Дашинський: *Pamiętniki*. Том II, стор. 317.

Військовий образ кубанських козаків. (До статті: Кубанські кляйноди на стор. 21.)

лінський (*op. cit.* II, 122) от що: „Весною 1918 зійшовся він з Арцом в Бадені і представив йому пол. питання. Арц — каже Білінський — так перенявся моїми висновками, що крикнув, що змусить цісаря хотяйби загрозою димісії прийняти мене і вислухати моєї опінії в польській справі“. А др. Кінельт, який звів їх обидвох, заявив потім Білінському, що „Арц має в цісаря неограничений вплив і рішений абсолютно перефорсувати розмову на услівях, які він (Білінський) поставить“. Повище сказане не гармонізує в легенду про стисле порозуміння між АОК. і УНРадою, тимбільше, що здається з укр. політиків ніхто ніколи не мав нагоди говорити з ген. Арцом.

Дальше слід сконстатувати, що ніяких пересувань австр. боєвих частин складених з Українців до Сх. Галичини при кінці 1918 р. не було. Відбувся звичайний поворот запасних коштів (кадр) перенесених в 1914 р. на чужину під напором Москалів. Аджеж поворот кадр начався ще в 1917 році, як признає прим. Сопотницький (*op. cit.* стор. 4). Повертали до своїх звичайних місць лостою кадри укр. полків, повертали також і польських. Та пол. літописці не пощадили перцю і зробили з того стягання укр. боєвих формацій з метою перевороту. А сот. Мончинський прим. одним почерком пера перемінив кадри 15 п. п., 19 п. стр. і 41 супров. курія, начисляючи біля 1500 українських вояків¹⁹⁾, на „три Українцями переповнені полки“. По тій же методі 1400 укр. вояків і 60 старшин, що дійсно взяли участь в опануванні Львова, перемінилось в його на 12 тисяч²⁰⁾.

І тоді, коли пол. автори перекидають українські полки поспішними транспортами своєї фантазії в Сх. Галичину, австр. АОК. відбиває ними в дійсности над Ізонцом італійські наступи. Саме українськими, а почасті австро-німецькими полками, бо Мадяри вже на початку жовтня відмовились воювати а частини інших національно-стий були настільки зревольтовані, що їх також не можна було вжити до ніякої акції. Твердо на своїх позиціях стояли дальше тільки Українці і австр. Німці. Наївністю є отже думати, що в такій ситуації АОК. могла зрезигнувати не говоримо вже з кількох українських полків, але навіть курінів і могла їх з загроженого фронту кинути в Сх. Галичину. АОК. знала боєву вартість українського вояка і ним вислугувалась найбільше. Певне поняття про це дадуть вже хотьби цифри: В Австрії на 1000 мешканців припадає вбитих — із обстий: німецьких 29.1; словінських 27.5; моравсько-словацьких 26.7; чеських 22.5; українських 21.5; румунських 19.2; італійських 18.3; сербсько-хорваць-

¹⁹⁾ О. Кузьма: *Op. cit.*, стор. 42.

²⁰⁾ Взагалі трактат Мончинського про укр.-австр. заговор, як це він признає в одному місці, спочиває на „*rozumowanie*“. Певно, що розумовання є добра річ. „*Doch Klugheit* — як говорив Reineke Fuchs не без рації — *ist dem trägen Geist, ein lästiges Gepäck zumeist*“.

ких 17; польських 16.²¹). При цьому треба узгляднити, що українські області від вересня 1914 до травня 1915 оставали під московською окупацією а багато східно-галицьких повітів звільнено щойно літом 1917 — отже значний процент українського населення не міг бути австр. військ. властями довгий або короткий час притягнений до військ служби. А мимо того в листі втрат Українці займали п'яте місце.

До фантазії що найменше належить рівнож твердження будьтоби УНРада стояла в порозумінню з АОК. і добилась в неї висилки українських полків в Сх. Галичину. Українська парламентарна репрезентація дійсно порушала військ. справу, але не в АОК. а в австр. президента мін. і то аж 22. жовтня (!)²²). „Та з цього — як засвідчає др. К. Левицький — не вийшли ніякі розпорядження ані пересування війська ані жандармів до Львова²³)“.

І не то що австр. військ. власти не входили з Українцями в ніякі порозуміння а просто ігнорували їх. Ілюструє це вимовно такий виняток із вже цитованого істор. нарису Бобжинського (том II, стор. 13—14). „Австро-Угорщина — пише він — на свою пропозицію завішення зброї і мира²⁴) по думці услівій Вільсона одержала відповідь²⁵), що народи входячі в склад монархії самі мають становити о своїй долі. Цісар і австр. правительство піддалися тому присудови. Заряджено отже (сейчас після 20. X. — О. Д.) а потім 2. листопада і урядово оголошено, що національні держави в Австрії утворять власні армії, що військ. станиці потрібні до переміни війська в нац. армії позістануть на дальше в ціли віддання всіх агенд

²²) Сот. Мончинський є в стані навести (ор. cit. Том II, стор. 182—183) навіть письмо УНРади до АОК., де вчислені всі ті військ. відділи, котрі мусіли бути негайно переслані в Сх. Галичину. „Документ“ цей (не носить ні дати ні підпису) дуже цікавий взагалі а зокрема тим, що УНРада хотіла сама вложити свою голову в петлю. Так прим. вона не домогалася перенесення до Сх. Галичини таких українських полків як 10 піх. (Перемишль); 24 піх. (Коломия); 18 стр. (Перемишль); 1 уланів (Львів), а жадала нібито від АОК. відділів з 31 п. п. (Нодьшебен); 40 п. п. (Ряшів !!); 85 п. п. (Марм. Сигот); 13 п. п. Краків — (краківський „Hausregiment“ !!); 4 кур. полевих стр. (Ряшів !!); 6 п. уланів (Ряшів !!), далі батерій з арт. полків 2 (Ольміц); 11 (Гаймашкер); 24 (Будейовіце) і т. д. Бог вість, що хотіла УНРада підпринимати з ряшівськими, краківськими, мадярськими і чеськими відділами і на що вони були їй потрібні. — Мончинський згадує, що документи австр.-української роботи попали в 1918 р. в руки пол. команди і вона видала їх „для заходу“ окремою брошурою п. з. „Documents rutheno-ucrainiens“. Мені не вдалося роздобути тої брошури, а ворта, щоб хтось з наших істориків розшукав і опублікував її в перекладі. Таких документів як „письмо УНРади до АОК.“ в ній певно знайдеться більше. Не даром видано її „для заходу“.

²³) Великий зрив, стор. 125—126.

²⁴) Пропозиція ця була зроблена спільно з Німеччиною 4. X. 1918.

²⁵) Австрія одержала окремо відповідь 20. X. (т. з. нота Лянсінга).

націон. правительствам, як прим. АОК., доки армія з поля не буде відслана домів. Всі військові в глибині краю і в полі, ці останні по повероті до батьківщини, мають зголоситися у начальників тих творячихся націон. армій, до котрих думають вступити, при чім вільно їм скласти приречення. Акт того змісту одержав вже передтим (!) презес Польського Кола у Відні др. Тертіль від міністра війни, з завізванням о визначення делегатів до ліквідації військових справ в Західній Галичині. В звязку з тим др. Тертіль утворив 27. X. Ліквідаційну Комісію, до котрої увійшов Дашинський, Вітос і Скарбек. Комісія та перебрала 30. X. в Кракові військову владу і віддала її ген. Рої²⁶).

А прецінь не чули ми нігде, щоб австр. військ. власти зверталися з подібним актом чи з подібним зазивом до української парламент. репрезентації, хотяй, як виходить з повищого, це було їх обовязком. Врешті, нічо дивного, що всякі фантастичні історії і „розумовання“ про австро-український заговор знаходять віру серед пол. суспільности, вонаж вірила навіть якийсь час, що Українці вчинили переворот за згодою варшавських пол. міністрів і в порозумінню з директором львів. поліції Райнлендером²⁷).

Це що до першої тези. Щож дотичить тези про передачу Українцям влади гр. Гуїном і його тайне порозуміння з УНРадою, то ця справа в нашій мемуаристиці так основно прояснена²⁸), що справді не має змислу на її розглядання тратити папір та чорнило. Остається особа ген. Пфефера. На те, що він з Українцями вів якінебудь кошахти, не має ні найменшого доказу (хйба може такий знайдеться в згаданих Мончинським „Documents...“). Ген. Пфефер без сумніву був заскочений українським переворотом не менше чим намісник Гуїн. Інше діло, що після обняття укр. влади виголосив він на зібранню своїх старшин промову, в якій завзивав їх вступати до укр. армії. Але які мотиви спонукали ген. Пфефера до цього кроку? От одно місце з його промови (на основі „Курієра Львовск-ого“ з 7. XI. 1918): „Мої панове — говорив ген. Пфефер — незалежно від всього грозить тут (в Сх. Галичині) анархія. Тому належить запобігти, для загального добра, з чисто людських зглядів“ (і вступати до укр. армії — О. Д.). А „Діло“²⁹) з 5. XI. 1918 р. передає

²⁶) Тим збита легенда Білінського будьтоби австр. правительство обурене на самочинне утворення Поляками Ліквід. Комісії з пімсти віддало Українцям владу в Сх. Галичині. З повищого видко навпаки, що австр. правит. само завізвало Польське Коло утворити цей ліквід. орган і визнало його правомочним пол. заступництвом. (Пор. також згадані вже протоколи засідання ради австр. міністрів з 31. X.).

²⁷) Крисяк, ор. cit., стор. 8.

²⁸) Пор. спогади д-ра К. Левицького, д-ра Барана, д-ра Цегельського, ред. Палієва і інших, а зокрема основну працю О. Кузьми.

²⁹) Як перший так другий фрагмент промови ген. Пфефера напечатаний в праці Мончинського. За нею я їх цитую і тому не ручаю за дослівність.

його промову ось так: „Особливо тим панам, що походять з цієї землі, я радивби йти на службу господареві тої землі. Але і ті панове, що не зв'язані з цією землею, не провинились проти своєї службової присяги (пор. цитат з Бобжинського, де мова про допускаємість складання приречення — О. Д.), колиб зробили те саме. Зважте панове, інших народностей, що тут є тисячі ваших братів, яким ви фаховим знанням своїх агенд і цілого апарату можете прийти в поміч“.

Хіба з цієї промови можна зробити висновок, що ген. Пфедер тягнув з Українцями за один гуж? Впрочім це говорив він *post factum*, а як бувби він ділав 1 листопада, колиб йому вірний мадярський і стирійський пробоевий курінь не

заявились були в ночі 31. X. неутральними? Певно, що старий карний вояк бувби ділав згідно з інтенціями (які вони були, це ми знаємо) намісника і свого правительства а не УНРади.

Тому всяке звязування українського листопадового перевороту з австр. інтригою є собі звичайним „розумованем“ основаним або на незнанню або на, скажім евфемістично підтасовці фактів. Ми не перечимо, що австр. інтрига грала в останніх місяцях перед переворотом велику роллю алеж її метою було не допомогти Українцям... Те, що Українці осягнули 1 листопада, завдячують не кому іншому тільки власній ініціативі і власній праці.

Під Жериборами

(Фрагмент з офензиви ген. Грекова).

Написав: *Олесь Бистренко.*

Наша сотня укладалася на нічний спочинок у підніжжя якогось сугорбка. Трохи вище нас стояли вкопані наші полеві гармати в силі здається двох батарей. За горбком в кількясотметровім віддаленні йшов фронт. Ми були бригадною резервою.

По півночі мав зачатися наш наступ...

Підложивши під голову хто наплечник, хто хлібник, хто коц або плащ позасипляли ми смачно на якійсь молоденькій конюшинці. Це було в липні або серпні 1919 року.

Збудив нас рев наших найближчих сусідів — гармат. Мабуть не всіх обудили перші вистріли, бо сотня була змучена перекидуванням з відтинку на відтинок...

Наші гармати звивалися добре. Засипали без впину ворога оловяними галушками. На дворі було ще трохи темно...

По довшім, безвпиннім, барабаннім нашим вогнім заалармовано нашу сотню...

Фронт жив... Скоростріли читали ранню молитву переривану проклинами громів... Сварилися оловяними язиками Манліхери... Счинився галас, рев — правда бойова вакханалія...

Наша сотня дістала наказ скріпити фронт. Чети виступали одна за другою з початку голим полем повз нашої артилерії, а по той бік узгір'я зійшли ми стрілецьким ровом (Лявфграбен'ом) на долину, в котрій розкинулося село обабіч залізничного шляху. По дорозі стрічали ми ранених, що відступали з поля бою. Ранений хор. Винничук сказав мені, що його сотня розбита. Він дістав був наказ зайняти сусідній лісистий горбок і там в ночі негайно по занятті запалити вогонь, котрий був би орієнтаційним середником для нашої артилерії замість ракет, яких ми не мали... І справді він — хор. В., — був заняв горбок, розпалив вогонь, одначе з ліва не дістав лучби, бо сусідні наші сотні не заняли визначених їм пляном позицій і він, ді-

ставши з лівого боку вогонь, зі стратами мусів відступати. Пророкував, що і нам не буде весело тимбільше, що йдемо в наступ у день. Бо й він двічі наступав і таки мусів відступати...

Вже добре розвиднілося, як ми пробігаючи поміж хатки одинцем прибігли під насип, котрим йшов залізничний шлях... Відкілясь з'явився коло сотні бригад'ер от. Дудинський...

Ворожий скоростріл сік по залізничному шляху. По другому боці шляху був троха мочароватий терен, за ним зачиналося узгір'я, на яке ми наступали... Через мочари йшла одна стежка... От. Дудинський заохотивши нас дав наказ наступати на узгір'я...

Ворожий скоростріл сік як навіжений... В перервах часу, як вистріляв він одну серію набоїв, вискакували ми роями через насип, пробігали залізничний шлях і гусаком бігли-летіли стежкою... Кулі шершеняли жужжали зі всіх боків та хляпали біля нас в мочари поцмокуючи досадно... Чи були по нашій стороні якісь втрати в людях, не знаю...

От ми вже щасливо перебігли мочари, вже опинилися на твердшій терені, на полі... Он картопля, збіжжя, кукурудзи... На межах видно кущі, дерева. Ми вже легковажимо собі ворожий скоростріл, хоча він без уговку січе зліва на нас (казали: з якогось помосту, що зробили нарочно для нього на якімсь високім дереві)...

Приходить наказ звернутися фронтом в ліво — у напрямі на скоростріл — і готовою в той спосіб з гусака повсталого розстрільною наступати... Йдемо... Я йду якоюсь бульбою, опісля зникаю в кукурудзах. Нараз чую легкий стогін... Гадав, що може хтось з нашої сотні вже ранений... Йду на той стогін... Трохи на право вскіс... На землі лежить у вишиваній сорочці — це відразу впало в очі — наш молоденький стрілець — може підстаршина. — Губи спалені горячкою, блюзки ані кріса я не завважав... Питаю, з котрої сотні — каже

і називає команданта. Ранений! В ноги і руку. Хочу забрати його з обстрілюваного і загроженого терену, хочу кликати когось з розстрільної (санітетів близько чи взагалі не було) та нести його взад... Він не згоджується. „Товариші, — каже — йдіть вперед, най вам Бог помагає, мене лишіть!, я й сам, як годең буду, дам собі раду, лиш ради Бога не пустіть ворога, бо полону дуже боюся“... Я мимо його спротиву кличу товарища (це все трівало хвильку), але ранений рішучо не хоче, щоби ми ізза нього лишали розстрільну, кажучи: „ви не маєте для мене часу, йдіть вперед.“ — Ми дійсно не мали часу на переконання його. Побажали йому швидкого видужання і пішли дальше в наступ...

Його погляд та його памяті важні, повні самопосвяти слова нераз опісля пригадувалися мені... Чи ми не мали героїв?!...

Наш рішучий наступ зломив і збентежив ворога.

Скоростріл занімів... Наші хлопці з окликом „Гурра, Слава!“ кинулися бігом. Ворог втікав... В межичасі наші гармати перестали стріляти, бо побуб нас побили...

Дід Опанас

Присвячую найстаршому воїнові Козацького Загону
ім. Гонти.

Написала: *Ірина Шмігельська-Климкевич.*

I.

Уже другий день стоїть дід Опанас біля колодязя. Витягнув ведро студеної води, поставив на цямбрині три бляшані кубки й дивиться на куряву, що збилась над полями. Шляхом, попри хату діда Опанаса переходять відділи українського війська. Минулого дня їхали обози, цілу божу нічку котилися гармати, а сьогодні вранці стали йти піші.

На дворі була спека. Горячі струї сколіхували повітря, пахла розжарена сонцем земля, шуршали зілля, коливались трави, гули на квітах рої пчїлок. Над ізмарагдом розпаленої землі прозорилось небо голубим хрусталем.

Стоїть кремезний дід біля колодязя, присловив очі жилавою рукою. Онде на полі знялася курява, клубами котиться вузькою доріжкою. Щось проблискує, сіяє крізь порошний серпанок, щось мигтить і грає у соняшнім промінню. Проміж лани пахучої гречки, проміж хвилясті вівси й ячмені у сталевих, лискучих шеломах машерує добірне українське військо. Минули вузьку, полеву доріжку, скрутили на широкий битий гостинець й рушили шляхом, що вів на Тернопіль.

Рівномірним кроком машерують сотні, скриплять ковані вози, тупотять коні, відділ їздців замикає похід. Переходять попри дідову криницю. Що за диво — ні один не вибігає з рядів. Хоч як помучені, засмалені обличча, вуста счор-

Ми щераз змінили напрям розстрільної так, що наше ліве крило мусіло зробити півколо і уставившись фронтом до втікаючого ворога пігнули за ним... Околиця була лісиста... По якімсь часі ми ввійшли до сусіднього також в ярі розкиненого села. Наш наступ був такий несподіваний, що ворог не мав часу звинуті телефонічної лінії, а навіть залишив амуніційні артилер. вози і не ставлячи найменшого опору так десь зник, що здавалося, наче перед нами нема жадного ворожого фронту... А все таки добре шукаючи за слідом ворожої розстрільної зауважив я, як ген на горбку (там горбок за горбком — хвилястий терен) за селом поміж збіжжам втікало кількох ворожих кавалеристів ведучи коней за поводи... Так і видно було, як вони що хвиля оглядалися та підганяли в гору коней, щоб чимскорше зникнути на другому боці сугорба...

Одна наша місцева старенька бабуся показала нам у себе в хаті недокінчене снідання ворожих телефоністів, а сама радіючи нашою побідою почала витаскувати з комори укритий там хліб та квасне молоко, яке тримала для „своїх як вернуть назад“...

нілі, потріскані від спеки, хоч піт струйками лється з під шоломів, ні один не біжить написитися водиці.

Стоїть сивий дід, дивується незмірно. Жалко йому стало. Вода у криниці свіжа й здорова, так чогож минають його колодязь. Та ні! Озвалась на переді трубка, два їздці пігнули на зади кольони, ще кілька кроків, ще один рух — і курінь станув.

Постій! Позіскакували кінні, порозбігалися піші, збитим гуртом окружують діда, вітають:

„Дай Боже вам здоровля, що викопали криницю“.

Поросхапували кубки, черпають воду лискучими шеломами; радіє дід і тягне ведро за ведром. Вмить поумивали хлопці запорошені лица, візники стали поїти коні, кухарі взялися кінчити обід. Не минуло й багато часу, а стрільці заїдали уже смачний борщ, закушуючи окравцем житнього хліба.

Дід Опанас сів собі на камінь, у тіні липи, що росла при дорозі. Біля нього примістився молодий хорунжий.

„Скажіть мені діду“, спитав хорунжий, „чи багато з вашого села служить у війську“.

„З нашого села ніхто тепер не служить“ відказав дід.

„Зимою була у нас бранка. Взяли трохи хлопців до війська, але на весну прийшли вони домів. Казали, що відпустили їх“.

„Ага!“ всміхнувся іронічно хорунжий.

„Мали ми таких. Дістали нову обуву, ще й одержу зафасували, дістали добрий кріс у руки, але пожитку з них не було. Трапилася перша ліпша нагода, кинули кріси в рови а самі до дому. Добре, що нові чоботи взяли“.

„Тепер горячий час“, відповів дід. „Надходять жнива й робітник потрібний в полі“.

„А хто робив за Австрії, як цісар кликав в бій. Жінки давали собі раду несогірше мушин, а навіть більше робили, бо й дома поралися і поза хатою працювали. Але для цісара не жаліли ми нічого, ні майна, ні худоби, ні рідної дитини“.

„Гей! Ге!“ покивав головою дід.

„Оце ви паночку правду кажете. Билися ми за Австрію, за чужу державу, а за свою то нема кому постояти. Хлопці у нас як дуби, як горіх здорові, викормлені медом і подільською пшеницею, добрі до роботи, перші до забави, а до кріса саме під міру. От по інших селах служать при війську, а з нашого села, паночку, ні один“.

„Видно, нема свідомости у вашому селі, не розумієте ваги великої хвилі, не користаєте з нагоди, на яку століттями треба було ждати. Ось — гляньте діду на нашу частину. Це Козацький Загін ім. Гонти, пробоевий курінь першого корпусу. Ніодин з них не кинув ще кріса у жито, ніодин не утік із поля бою, ніодин не пігнався нічого до дому. Славні хлопці, загартовані як криця, випробувані в боях, повні любови до рідного краю. З такими не страшно хочби до пекла“.

„З яких сторін ваші стрільці?“

„Найбільше їх з околиць Жовкви, Городка, Бережан і з під Львова. Під Куликовом увійшов станиславівський курінь у наш склад. Є в нас й хлопці з Великої України, бо у Києві формувався наш загін і звідтам вирушив на допомогу у Львів“.

„Чув я про вас, мій любий пане. Дивлюся на ваші лискучі шоломи й радію душею, що вас ніні бачу“.

„Оці шеломи прислала нам дивізія в нагороду за бої під Городком. Там перервали ми ворогам получения, перейшли залізничий тор і злучилися з Січовими Стрільцями“.

„Бачив я, пане, Січових Стрільців. Славне військо. Наші дівчата співають стрілецькі пісні“.

„У поляків дівчата служать при війську; жіноцтво їх творить цілі куріні. Раз під Сокільниками біля Львова заступили нам дорогу польські легіоністки. Були у військовому уборі та збруї, певні себе й хоробрі. Йшли розстрільними від сторони Львова, падали покотом від наших куль, а мимо цього не здались. Відбили ми цей бабський наступ, але ні одна не далась взяти живою у полон“.

„Як гарно розказуєте, мій любий пане. Жаль давить серце, самі очі плачуть. Ох, коби то всі вхопили за збрую...“.

„Не творилиби ми сьогодні задньої сторожі“, перебив хорунжий, „а булиб пробоевим курінем, як бувало й досі“.

Хорунжий встав.

„Прощайте діду! Вже трубка грає, час мені в дорогу“.

І справді в таборі почався рух. Візники стали запрягати коні, кухарі наповнювали кітли водою, стрільці мили свої шальки й ховали ложки в халяви. Не минуло й чверть години а курінь стояв уже в поготівлі. Ще лиш старшини обїздили сотні, ще кілька приказів, коротка команда й курінь рушив з місця. Ще хвиля й лишився лиш пил на дорозі, а й той розвіявся небавком як дим.

Дід остав сам. Нахмурих густі брови, впилив сиві очі в біленькі хати, що розложилися праворуч дороги. Слова хорунжого запали в його душу, глибоко вілися в дідове серце. Важке зітханя вирвалось з грудей.

„Ні один“, промовив дід Опанас, а подільський вітер підхопив слова й поніс далі на своїх крилах проміж рожеві лани гречки, проміж пахучі вівси й ячмені, проміж хвилясті ряди пшениці.

Ні один — шепотів вітер дрімучим збіжжам, ні один — повтаряли коливаючі трави, ні один — підхоплювали малі сверщки, ні один — зітхало широке Поділля.

II.

Повновіда молодиця стояла біля печі. Омащувала солониною гречану кашу, ладила вечерю для домашнього гуртка.

„Ну й баряться чомусьто Микола“ зітхнула молодиця і глянула крізь відхилене віконце на двір.

„Сідайте тату до стола, вечеря готова“.

Дід Опанас перехрестився тричі та сів на лаву під образами. Біля нього примістились два чупурні хлопці, молоді парубчаки, чорняві як мати, здорові як тури. Взяли зі стола дві новенькі ложки й не чекаючи на діда стали заїдати, а їли так смачно, що аж вуха їм ходили й у роті тріщало.

„Куди пішов Микола“, запитав Опанас.

„Пішов у поле й досі не вернув. Оце присікалися до нього вояки, щоби повіз їм підводу у містечко. Казали, що їхні коні помучились“.

„Ну і що Микола...“ питав дід невістки.

„Микола збрехав, що піде на пасовисько та приведе коні. Не вернув і досі. Стрільці не дочекалися, запрягли свої та поїхали“.

Дід мовчав. Перестав їсти й насупив брови.

„Чи не слабі ви тату?“ запитала невістка.

Дід не відповідав. Молодиця подивилася пильно на старого і здвигла плечима.

Відчинилися двері і в хату увійшов присадкуватий, невисокого росту чоловік. Був це Микола, син Опанаса.

„Ой наїлися військові коні мого вівса“ почав ще з порога. „Промикали й прорідили увесь. Як ішли дорогою, так і скубали на обі сторони“.

Газдиня поставила на стіл дерев'яну ложку. Микола сів за стіл і розпогодився.

„Казав мені Гринько“, говорив господар, „що за рікою бачили ворожу стежу. Не хочу зле ворожити, але в ночі, а найдалі завтра будуть у селі“.

„А чому ти, Николо“, перебив Опанас, „не віз військової фіри у містечко? Це-ж не далеко. Ще перед вечором вернувбися до дому.“

„Що вам тату“ задріботала швиденько молодиця. „Наші коні потягнуть тяжкий віз а військові підуть собі таки так за возом?“

Микола всунув у рот добру порцію каші й не поспішаючи попив квасним молоком. Відтак глянув з усміхом на старого батька й промовив звільна, цідячи слова.

„Ще не знаємо, чи не казалиби дальше їхати...“

„То й поїхавби“, відповів Опанас. „Дають другі своє життя, то й ти пари коней не жалій. І так стидно перед другими. Хлопи як дуби, а сидять дома...“

На хвилю стало тихо. Парубчаки зникли і потупили очі. Микола перестав їсти і держачи у воздуху ложку глядів здивовано на свого батька. Моторна молодиця не дала нікому прийти до слова, присілася до стола і задріботіла:

„Старі ви, діду, та й старий розум у вас. От усіх порозганялиби ви з села. А хто дасть раду в полі й дома, тепер — коли землі в нас багато“.

„А так“, озвався дід Опанас. „Поділилися панськими ланами, богатирі ви тепер. Дивіться лишень, щоб задержали цю землю, щоб не доложили до неї ще й своєї кєрвавиці“.

Голос діда кріпшав. Устав від стола і стояв серед хати високий, кремезний, сивим волосом досягав майже стелі. На чолі понабігали грубі морщини, жилаві руки стиснулись в кулаки, сиві, сповзлі очі заіскрились вогнями.

„Опиханого хочете!“, grimнув старий дід і вдарив твердим кулаком об стіл. „Опиханого хочете!“. Гуркнув дверми і вийшов з хати.

Ш.

Швидко перелинув рожевий день, розстав у темряві, що плила з лугів. Запала ясна, місячна ніч, сріблиста як мла, німотна як тїнь.

Селом, здовж потока, попід круті верби йшов дід Опанас. На плечах ніс клунок, у руках коштур. Йшов твердим кроком, вузькою доріжкою, у напрямку шляху, що білів серед піль.

Довкруги було тихо. Не прокидався вітрець, не ворухився ні один листок. Розкішно зітхала подільська земля, тепла від сну, вохка від роси. Примеркли вогні в селянських хатах, заснули спокійно утомлені люди.

Минув дід Опанас дримаюче село й вийшов на широкий, битий гостинець. Станув на роздоріжжі, оглянувся довкола.

„Господи! Як гарно...“.

Білють в місячній світлі хати, сріблиться баня старої церковці. Віє теплий вітер, сонно шепчуть верби, плеще й шумить вода у потоці. У безкраї стелиться далекий шлях, біліє неначе чумацька дорога.

Подивився дід на рідне село, здіймив сиву шапку, низько поклонився.

„Спїть спокійно добрі люди! Піду я старий боронити край. Хай не показують на нас пальцями, хай не сміються другі села, що нідин не пішов від нас — ні один.“

Перед дідом стелиться широкий шлях, біліє далека незнана дорога.

І пішов дід цим шляхом. Пішов голоситись до козацького загону. Пішов рятувати честь села.

Кубанські клейноди за кордоном

Написав: Полковник *Сергій Федоров*.

(Докінчення).

Клейноди переглядали та провірювали, поперше 16 вересня 1922 р., подруге 21—22 липня 1930; при тому, у присутності двох сербських старшин, складено акт:

„12 скринь з військовими клейнодами та майном кубанських воєнних частин знаходяться в схороні Картографічного відділу Географічного Інституту у доброму, сухому помешканні, яке має добрі запори та залізні мережі на вікнах.“

При зовнішньому огляді встановлено, що одна скриня залізна, запаєна, а решта скрині деревляні, добре забиті гвіздками та обтягнуті залізними обручами. Вони в доброму стані, лише на деяких перетерлися канати та оббилися печатки.

Першим відкрили деревляну скриню ч. 1; в ній були канцелярське майно та справи Думи ордену „Хреста Спасіння Кубані“. Орден цей був встановлений в 1918 р. Кубанською Краєвою Радою (Установче Зібрання), мав 4 ступені, нагороджені ними користали з великих привілеїв.

Скриня ця була переозначена на ч. 9.

В скрині ч. 3. знайдено: 21 прапор Війська вірних козаків запорожських, чорноморських та полкових.

15 курінних прапорів та прапорців.

1 насіка (палиця) Наказного Отамана Куб. Коз. Війська, 2 копії телеграм Наказного Отамана Воєнному Міністрові та Намістникові на Кавказі,

6 докладів Воєнного Міністра з резолюціями імп. Миколи II.

Скриня ч. 2: Велике срібне блюдо з написом „Кубанци“ та солонка до нього.

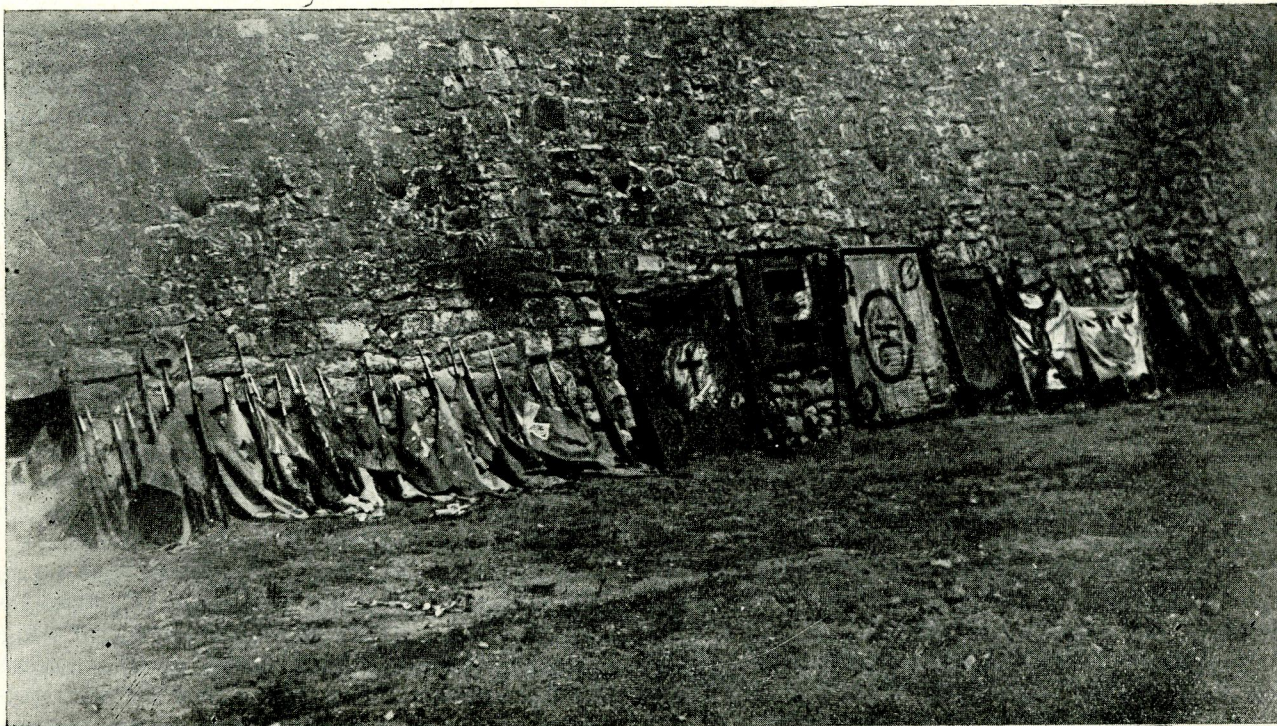
Срібне блюдо від міста Єйська з солонкою.

Срібне блюдо з написом „Чорноморському Війську від Катерини II“ 1792 р. 13 липня.

Срібне блюдо Війську Чорноморському від імп. Олександра I.

12 срібних сурм з орденем св. Юра.

4 срібні юрїївські сурми за турецьку війну 1877/78 р. р.

Кубанські козацькі прапори на просушці. Зліва курінні запорожські.

12 срібних юрїївських сурм Гвардейського дивізіону.

1 пернач Військового писаря.

18 малих перначів.

5 великих перначів.

2 великі булави.

14 малих булав.

1 булава Наказного Отамана графа Сумарокова-Ельстона.

Прапорець 2-го Кубанського кінного корпусу.

Скриня ч. 4.: 29 курінних прапорів та прапорців запорожських; прапорець Наказного Отамана; срібна сокира.

15 коробок з негативами знімків регалій.

Скриня ч. 6.: 5 курінних прапорців; 18 Військових та полкових прапорів.

Скрині ч. 1. залізної, з Військовими грамотами, не відчилювано, також і скрині ч. 5 зі срібними запорожськими литаврами та мармуровою таблицею Військового Штабу з написом відзначень полкам, батальонам та батареям. Речі в цих скринях зіпсуватися не могли.

5 дальших скринь обсягували майно військових частин: 3 скрині куб. гвардейського дивізіону 1 — Катеринодарського полку, 1 — Іманського полку; їх не оглядали, бо не було представників цих частин.

Все майно було згідне з описом, складеним Військовим Штабом у Катеринодарі, який знаходиться у Голови Делегації.

Клейноди просушено, провітрено, сфотографовано, після чого складено на свої місця та пересипано нафталіною проти молів. Скрині знов забито, обтянуто залізними обручами та перев'язано мотузами, на котрі накладено печатки: Голови Делегації генерала П. И. Кокунька (ініціали „П. И. К.“); начальника куб. походного Штабу

полковника М. К. Саламахина („М. С.“) та члена Делегації полковника В. П. Білого („В. Б.“).

Видко було, що в Катеринодарі клейноди склали наспіх, безсистемно, половина прапорів немала чохлів, через що деякі з них, зокрема старовинні потерлися при переїздах, а на дні скринь було багато дрібних шматочків від прапорів.

По спису знаходяться там такі клейноди:

Військові прапори:

1. Великий білий прапор з чорними орлами та написом „За віру та вірність“ Чорноморського Війська, 1788 р.

2. Білий прапор з чорними орлами та написом „За віру та вірність“ Чорноморського Війська 1792 р.

3. Жовтий прапор з написом „Благодать ону“ 1801 р.

4. Білий прапор з чорними орлами та написом „За хоробрість при переправі через Дунай в 1828 р.“ (Буджацько-Азовського Війська).

5. Білий юрїївський прапор Чорноморського Війська 1843 р. з написом „За п'ятидесятилітню вірну, усердну, та хоробрими подвигами ознаменовану службу“.

6. Великий юрїївський блакитний прапор Чорноморського Війська з написом „За хоробрість, примірну службу у війні проти французів, англичан й турків у 1853—55 р.“ з 1856 р.

7. Такий же синій прапор з 1856 р. Азовському Війську.

8. Великий блакитний юрїївський прапор з написом „За Кавказьку війну“ з 1864 р. Кубанському Війську.

9. Білий юрїївський прапор з написом „За визначення у турецьку війну 1877—78 рр.“ а під орлом „1696—1886“ Кубанського Війська.

10. Малиновий великий юріївський прапор з написом „На память 200 літнього існування Куб. Коз. Війська“.

Малі курінні прапори:

- 1) 4 ясно-рожеві з білим хрестом, зіркою, сонцем, сьєвом та написом „За віру та вірність“.
- 2) Білий атласний з рожевим хрестом, блакитною зіркою, на котрій нашитий білий хрест.
- 3) 10 світло-зелених, з чорним хрестом на зірці та написом „За віру та вірність“.
- 4) 5 темнозелених з білим хрестом, який у середині рожевий.
- 5) 5 яснозелених з блакитним хрестом.
- 6) 5 яснозелених з рожевим хрестом.
- 7) 5 яснозелених з зіркою, білим хрестом та написом „За віру та вірність“.

Полкові прапори:

- 1) Хоперського полку — стрілецький трехвістний прапор з 1738 р.
 - 2) 14 білих прапорів Чорноморського Війська, з 1801 р., з рожевим хрестом по середині.
 - 3) 6 зелених з рожевим хрестом — Чорноморського Війська з 1803 р.
 - 4) Прапор Дунайського Війська за переправу через Дунай 27 травня 1828 р.
 - 5) Прапор 1-го пішого полку Чорноморського Війська, з 1830 р., з написом „За відзначення 20 травня 1828 р. при розбитті турецької фльотилі під Браїловим“.
 - 6) Прапор 9-го полку Чорноморського Війська, з 1830 р., з написом „За відзначення при добутті кріпости Анапи в день 12 липня 1828 р.“.
 - 7) Такий же прапор 5-го пішого полку Чорноморського Війська.
 - 8) Прапор 1-го кінного полку з написом „За відзначення у Перську та Турецьку війни у 1827, 1828 і 1829 р.“ — з 1831 р.
 - 9) Прапор 5-го кінного полку з написом „За відзначення у Турецьку війну в 1829 р.“ — з 1830 р.
 - 10) Прапор 3-го пішого баталіону Війська Чорноморського, з 1845 р.
 - 11) Юріївський прапор 22-го кінного полку Кубанського Війська з написом „За відзначення при покоренні Кавказу в 1864 р.“ — з 1865 р.
 - 12) Юріївський прапор 11-го кінного полку Куб. Війська з написом „За відзначення в Турецьку війну, в ділах проти горців в 1828—29 р. і при покоренні Кавказу в 1864 р.“ — з 1865 р.
 - 13) Юріївський прапор з написом „1874 р. 1-му Хоперському полку за відзначення в Турецьку війну в ділах проти горців в 1828—29 р. і при покоренні Західного Кавказу в 1864 р.“.
 - 14) і 15) Звичайні прапори невідомих частин.
- Прапорці:
- 1) 2 прапорці Хоперського полку з 1738 р.
 - 2) Ясно-зелений прапорець зі св. Юрієм Побідоносцем та написом „Сей рапирь сдѣланъ куренемъ Ирклевскимъ за атамана Семена Письменнаго въ 1770 году“.
 - 3) Блакитний з узорами та св. Юрієм Побідоносцем, хрестом, півмісяцем та зіркою з напи-

сом: „Сдѣланъ рапирь сей за атамана Прокопа Кабанця куреня Брюховецького въ 1770 году“.

4) Синій Кошового Отамана Захара Чепіги зі срібною булавою, орлом та написом „1791 годъ, Держави благочестивейшія... Захарія Алексѣевича Чепѣги, сдѣланная въ 1791 году апрѣля 26 дня“.

5) Такий же Отамана Чепіги, з орлом та мідяною посрібленою булавою, з написом „1791 годъ“.

6) Синій Кисляківського куреня, з орлом.

7) Білий з мідяною булавою та хрестом Буджацького Війська.

8) Білий з написом „За віру та вірність“ 1792 р.

9) Два зелені шовкові.

10) Протовганської паланки з червоного холсту, з хрестом, півмісяцем та зірками.

Клейноди:

1) Булава Наказних Отаманів срібна, позолочена, з деревляною ручкою.

2) Пернач Військового Писаря металевий, з копієм та золотою насічкою.

3) Дві великі мідяні булави, золочені.

4) 14 булав малих мідяних золочених.

5) 5 перначів паланочних полковників срібних.

6) 18 малих курінних перначів.

7) Печатка залізна кругла, на ній запорожський козак зі списом, рушницею на плечі та написом „Печать славного війська Запорожського низового“.

8) Мала мідяна початка з написом „Печать куреня Платнировскаго“.

9) Великі срібні литаври.

10) Дві великі срібні кінні сурми.

11) Печатка велика яйцевидна залізна з фігурою запорожського козака, який тримає в правій руці прапор з хрестом, а в лівій рушницю, з написом „Печать коша войска вѣрныхъ казаковъ“.

12) Така ж печатка з написом „Печать коша вѣрныхъ казаковъ Черноморскихъ“.

13) Печатка мідяна мала з написом „Печать коша войска вѣрныхъ казаковъ“.

14) Така ж мала залізна печатка з написом „Печать коша вѣрныхъ казаковъ Запорожскихъ“.

15) Дві копії з цих печаток.

16) Печатка Дунайського козачого війська.

17) Мундир імпер. Олександра II.

18) Блюдо срібне визолочене з написом „Даръ Екатерины Великой Войску Черноморскому 1792 года июля 13 въ Царскомъ Селѣ чрезъ Войскового судью Антона Головатого“.

19) Велика срібна золочена солонка з орлом та оздобами.

20) Шабля Кошового Отамана Антона Головатого.

21) і 22) Грамота на цю шаблю, дар цариці.

23) і 24) Мундир Намістника на Кавказі Велико-го Князя Михайла Миколаєвича з шаблею.

25) Сошка під рушницю та подвійна сокирка.

Імператорські грамоти:

1. Катерини II з дня 30 червня 1792 р.

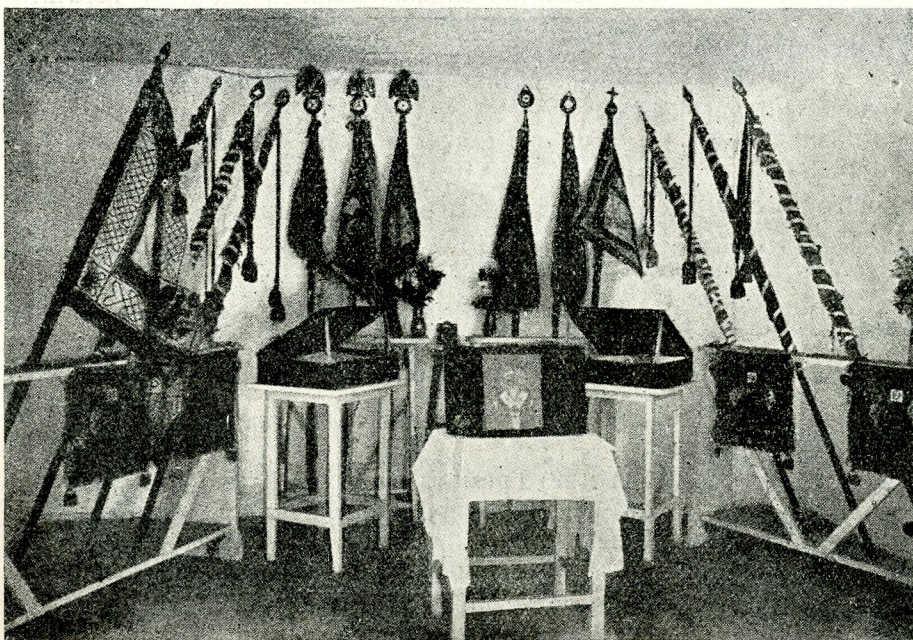
2. „ з дня 1 липня 1792 р.

3. Накази Павла I-го 7 лютого 1799 р.

4. „ 13 лютого 1799 р.
5. „ 6 березня 1799 р.
6. „ 22 травня 1799 р.
7. „ 27 червня 1799 р.
8. „ 5 серпня 1799 р.
9. „ 3 листопаду 1799 р.
10. „ 15 листопаду 1799 р.
11. „ 22 грудня 1799 р.
12. „ 6 лютого 1800 р.
13. „ 17 квітня 1800 р.
14. „ 21 квітня 1800 р.
15. „ 1 серпня 1800 р.
16. „ 3 листопаду 1800 р.
17. Грамота Павла I-го 16 лютого 1801 р.
18. Грамота Олександра I-го — 13 травня 1803 р.
19. Його ж Наказ з 9 березня 1815 р.
20. Грамота Миколи I-го з 10 жовтня 1843 р.
21. Його ж з 1 червня 1844 р.
22. „ 15 березня 1845 р.
23. Рескрипт Олександра II-го з 16 грудня 1848 р.
24. Грамота 26 серпня 1856 р.
25. „ 26 серпня 1858 р.
26. Рескрипт 24 червня 1861 р.
27. Грамота 12 червня 1864 р.
28. „ 25 березня 1867 р.
29. „ 30 серпня 1880 р.
30. „ Олександра III-го 28 грудня 1889 р.
31. „ Миколи II-го 19 липня 1896 р.

Примітка: Кубанська канцелярія. Београд, Неманьина, ч. 20, має світлинки з прапорів, клейнодів та грамот. Альбом 30 × 35 смт. зі 110 фотографіями коштує 400 динарів. Окремі фотографії розміру 9 × 12 — 2 динари, 13 × 18 — 6 дин., 18 × 24 — 15 дин. без пошт. пересилки. При замовленні треба вказати назву та число (по опису), та чи з одного боку світлинку в альбомі чи з обох.

*

Прапори частин кубанської дивізії.

Регалії й тепер перебувають в тих же умовах. В один час піднято питання про перевіз регалії до Чехословаччини з огляду на те, що Прага в 1922—28 р. була духово-культурним центром кубанської еміграції, а влада республіки була охоча дати кошти на перевіз клейнодів та утримання старших членів Делегації. Свого часу кубанський уряд дав відповідні кошти й визначив по 100 франків добавного членам Делегації, але незабаром делегація опинилася без коштів, лише уряд Югославії видає членам Делегації невеличку інвалідну пенсію. Перевіз не відбувся з огляду на те, що Білгород є осередком військової кубанської еміграції, отамана та штабу, а крім того впливали й моменти політичні.

*

З інших історичних цінностей Кубанського Війська перебуває закордоном булава Кошових та Військових Отаманів запорожських та чорноморських. Після усунення кубанцями в 1917 р. експозитури російської влади тимчасового уряду на Кубані, козаки обрали собі вільно першого Військового Отамана; з цієї нагоди відновили й обряд помазання Отамана на голові грязюкою при врученні йому булави прилюдно, на історичній площі Катеринодару. Помазання робив член Делегації проф. Щербина, Отаманові ж вручено історичну булаву Кошових Отаманів, а булаву Наказних складено до музею.

Далі при кожному новому обранні Отамана йому вже передавано цю історичну булаву. Вона є зовсім проста — металева з перехрестям, на горі продовгуватого яблука, вороняно-сталевій барви з ручкою около пів метра довгою, з чорного дерева; цінність її головно історична.

При зреченні з отаманства ген. Букретова 18 квітня 1920 р. після того, як він здав кубанську армію більшовикам, булаву цю перебрав голова куб. уряду іженір Іванис, який по конституції Кубані ставав замістником Отамана й повинен був до місяця перевести вибори нового Отамана. Однак цього він не зробив та й сам відіхав з Криму, де опинилися рештки кубанців. В осіні 1920 року виявилася конечна необхідність, з політичних міркувань, обрати кубанського Отамана хоч би й революційним шляхом.

*

Куб. Рада (крим.) ухвалила добути отаманську булаву у п. Іваниса, який перебував у Грузії; це було поручено зробити ген. Попову при допомозі автора цих рядків; американський військовий міноносець мав доставити їх до Грузії та вивезти їх звідти, він вже відплив з Царго-

рода до Криму як сталася кримська катастрофа й усі кубанці опинилися в Греції на острові Лемносі.

Там і вибухла „революція“, кубанці звинували замістника п. Іваниса полковника Виннікова з отаманського замісництва й обрали, по історичному запорожському прецеденту на еміграції, нового кубанського Отамана генерала Науменка.

Однак булави не було, лише потім у Югославії ствердили, що Іванис, боячися за булаву, передав її на охорону ще в Криму отаманові Таманського відділу (повіту) полковникові Костеві Бережному; дружина його Анастасія Маркеловна зашила булаву у шкіру й таємно її стерегли, переховували й вивезли закордон, стративши з за цього всі свої речі.

В Югославії у полк. Бережного робили трус, шукаючи булави, але він попереджений заздалегідь передав її урядовцеві Шевченкові. Останній відмовився повернути булаву, мовляв вона належить полк. Виннікову, тоді потайно булаву викрадено, а натомість поміж речі п. Шевченка вкладено, зашиту у ту саму шкіру, дерев'яну палицю.

Історичну ж булаву, за письменним розпорядженням п. Іваниса 29 листопада 1926 р. передано польському воєнному аташе у Білгороді майорові Грабському, під росписку. Відіслана в дипломатичній пошті до Варшави, вона перебуває там в сейфі, нажаль окремо від усіх кубансько-запорожських клейнодів, з якими вона перебувала більш як сотню років разом у Катеринодарі.

*

З інших кубанських полкових клейнодів, які вдалося захоронити від знищення більшовиками та вивезти закордон, кілька штандартів та прапорів перебувають при кубанському гвардейському дивізіоні. Частина їх була вивезена з чорноморського побережжя, після здачі армії, з рештками полків, інші привезли козаки повстанці та біженці потім до повстанчої Армії Відродження Кубані генер. Ростикова та до Криму.

Тепер вони є власністю військових частин кубанської козачої дивізії, кадри якої перебувають в Югославії, де переховані в окремій кімнаті, а саме:

1) Штандарт юрїївський Чорноморського гвардейського дивізіону — за битву під Ляйпцігом в 1813 р.

2) Юрїївський штандарт Кубанського гвардейського дивізіону — 1911 р.

3) Штандарт Терського гвардейського дивізіону.

4) Ювілейний малиновий прапор 1-го Хоперського полку, з ювілейною лентою (1696—1896 р.) та юрїївським хрестом і темляком.

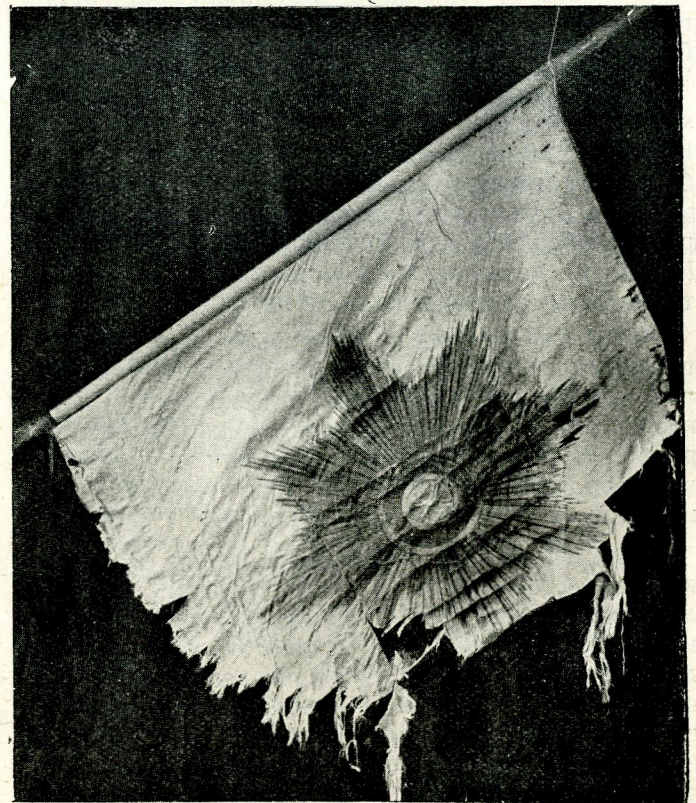
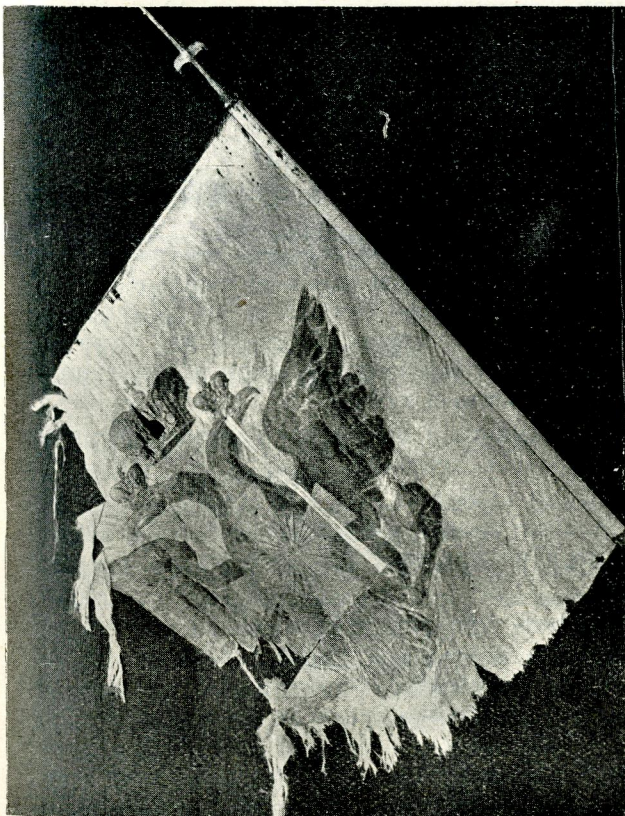
5) Юрїївський штандарт 1-го Запорожського полку імени Кошового Отамана Сидора Білого, за розбиття турецької флотилі.

6) Юрїївський штандарт 1-го Полтавського полку.

7) Прапор юрїївський 1-го Кубанського полку.

8) Юрїївський штандарт 1-го Таманського генерала Отамана Безкровного полку.

9) Ювілейний прапор 2-го Хоперського полку, юрїївський.

Військовий прапор Коша вірних козаків дарований 1788.

10) Юрїївський прапор 2-го Кубанського полку.

11) 2-го Таманського полку (звичайний).

12) Юрїївський штандарт 2-го Запорожського (б. Єйського) полку.

13) Юрїївський прапор 2-го Лабинського полку.

14) Прапор (звичайний) 2-го Іманського полку.

15) Юрїївський прапор 2-го Куб. пластунського баталіону „за геройську оборону Севастополя в 1854/55 рр.“.

16) Прапор (звичайний) 3-го Куб. пластунського баталіону.

17) Прапор 6-го Куб. пластунського баталіону.

18) Рештки прапору незнаної частини.

Більша частина полкових та баталіонових прапорів, як видно, безслідно загинула в боротьбі 1918—20 рр., зокрема загинули інші полкові

клейноди, головню юрїївські срібні сурми, яких мали чимало як кінні полки так і пластунські баталіони та батареї; все це були бойові винагороди чорноморцям, лінейцям та кубанцям. Цілком можливо, що деяка частина з них захована населенням Кубані, як це вже мало місце в 1917—20 рр.

В кожному разі існування старовинних клейнодів закордоном та полкових прапорів, у великому ступні спричиняються до того, що кубанська еміграція, в головній частині військова відчуває себе компактним тілом певно звязаним і з Отаманським центром і з кадрами військових частин.

Перебування кубанців закордоном затягнулося. Дні течуть за днями, рік минає за роком, але певно віриться, що козаці клейноди ще піднесуться знову з гордістю — над козацтвом у всій своїй красоті.

Шість тижнів в денікінській полоні

Спомин.

Написав: *Володимир Струць.*

Переїшовши 17 липня 1919 року за Збруч, станула Українська Галицька Армія до боротьби з новим наїзником на Україну, більшовиками. І знов станули вірні Сини України в одну лаву і гнали червоних Москалів побідно до Києва. Та в хвилі, коли здавалося, що Україна вже майже скинула зі себе чуже ярмо, тоді новий ворог вступив на українські землі. Цим разом наступали білі Москалі, не менше грізні від червоних.

В той час я служив при 8 бригаді Укр. Гал. Армії, як командант сотні в куріні сотника Данила Бізанца. 8 бригада одна з перших по впертих борбах з большевиками під Фастовом і Васильковом вступила ввечері до Золотоверхого города і обсадила важніші точки свого відтинка. На другий день досвіта я дістав наказ маширувати на Печерськ і обсадити арсенал.

Моя сотня рушила на Печерськ. Закватуриувавшись в касарнях, я виставив на перехрестю вулиць машиновий кріс, готовий кожної хвилі сипнути сталевим дощем на противника. Здовж мурів, якими обведений арсенал, стояли наші стрільці з гордістю в серцях, що золотoverхий Київ, ціль наших змагань в наших руках.

Я сам з кількома старшинами пішов оглянути арсенал. Стояли там на подвірі важкі гармати, лежали стрільна, крізь вікна будівель видно було майстерні, в яких направлювано зіпсуті гармати, дальше видно було крізь закратовані вікна величезний магазин шкіри, і я задалегідь тишився, що наш босий стрілець дістане в короткім часі нове взуття. Оглянувши всілякі відділи великого арсеналу, я забажав порозумітися в деяких справах з управителем арсеналу. Довідавшись, що інженір, завідуючий арсеналом мешкає на тій са-

мій вулиці напроти касарні, я пішов до нього. Він мешкав на другім поверсі. Познайомившись з ним ми балакали про справи арсеналу, коли через відчинені двері, що провадили на балькон від сторони вулиці, дався чути тупіт кінських копит по вимощеній каменем вулиці. Ми оба вийшли на балькон і глянувши вниз побачили 10. їздців на конях, а всі в золотих пагонах. Їхали вони помалу і розглядались цікаво на всі сторони.

— Ето Галічане? — спитав інженір.

— Так! — сказав я без надуми.

— У вас носять тоже пагони?

— Так! — сказав я, а на лице вибіг румянець встиду.

Перед касарнею стояв стрілець на стійці. Їздці спинились, поговорили щось зі стрільцем і поїхали дальше. Знову спинились на роздоріжжі коло машинового кріса, що стояв під памятником Столипіна, поговорили щось зі стрільцями і зникли на закруті вулиці.

Я розпращався з інженіром і миттю злетів на долину. Питаю стрільця:

— Що це за одні?

— Москалі, — каже стрілець.

— Що вони тут хочуть?

— . . .

— Про що тебе питали?

— Питали, чого я тут стою.

Бачу, що заноситься на страшне безголова. Вчора чи передучора дістали ми наказ: „Пристрічі з Добровольчою армією не стріляти“.

Я вже нікуди не виходив з касарні. За яку годину приходить до мене вістовий і голосить, що якийсь денікінський старшина хоче зі мною у важній справі говорити. Я казав його привести.

За хвилину входить молодий старшина літ около 25, блондин і рекомендується:

— Поручик Х. У.

— Приємно мені.

Дуже чемно перепросив, що може перешкадає, однак цікаво йому глянути на плян Києва і дізнатись, якими вулицями буде йти демаркаційна лінія. Тепер власне штаб У. Г. А. зі штабом армії генерала Бредова переговорює в справі демаркаційної лінії в Києві. Він є певний, що до „драчі“ не прийде. Він особисто хотівби, щоб ми спільно били большевиків. Росказував мені про бої під Царицином, де на голову мали побити червоних. Поснідавши в мене, пішов, обіцяючи ще вернутися.

Десь коло полудня почув я звуки музики і ще сильніші вигуки: „Ура-а!“.

Я вибіг на двір. На переді вулицею їдуть на конях денікінські старшини, далі музика ріже марша: „На солнце оружием сверкая“, за ними йде піхота, скоростріли на тачанках, гармати, військо, а по обох боках вулиці хідниками тисячна товпа реве „Ура-а“.

Висипались стрільці з касарні і зачудовані стоять ні в сих ні в тих. Поглядають питаючи на мене. Я чую, що дуже глупо мушу виглядати, але й положення глупе. „Союзники“ пристанули, затарасувавши цілу вулицю. Вони чулися панамі ситуації і поводитися визиваючи. Приходить до мене мій стрілець зі стійки і каже, що салдати відібрали йому кріс, а його нагнали до казарми. За хвилину приходять інші стрільці і голосять, що Денікінці забрали кулемет, що був на роздоріжжю. Кров ударила мені до лица. Питаю першого з краю.

— Де ваш командір?

— Вот палковник на белой лошади.

Ледви перепхався до нього. Представляюсь. Питаю чи то з його приказу салдати провокують стрільців і відбирають зброю. Він дещо змішався і каже, що нічого не знає та дасть приказ, щоб салдати стрільців не чіпали. З тим я відійшов. Серед вулиці на тачанці з кулеметом сидить якийсь „унтер“ — себто підстаршина і питає нашого стрільця:

— Ви галичани?

— Так! — відповідає стрілець.

— Ви вместе с Петлюрой?

— Так!

— За самостійну Україну? — питає Москаль.

— Так! — каже стрілець.

— Ех! вешать будем! — каже Денікінець, а товпа московська заревіла сміхом.

Щоб не слухати обидливих слів, я відійшов на квартиру, не знаючи, що робити. Звязкові, що я їх вислав до команди куріня, не вернули. Не знаю, де команда куріня, де бригада. Тепер звязок налагодити неможливо. Нема кого зарадитись. Жду сам, не знаю, на що. Та в тім вбігає стрілець:

— Пане поручнику! Денікінці на подвір'ї хочуть стріляти.

Вибігаю. На подвір'ї з трьох сторін стоять Денікінці, кріси держать „до стрілу готов“.

По середині на коні капітан. Поздоровивши витягнув руку зі словами:

— Ваш револьвер!

— Такі ви союзники? — питаю.

— Дайте, ілі прикажіваю стрелять!

Я відопняв револьвер і кинув на землю. Треба, щоб стрільці здали зброю. Посилаю вістового.

— Как жалко, — каже капітан, коли побачив, як стрільці послухно виконували кожний приказ. Врешті я запитав, що сталося, що нас мусіли роззброїти. Капітан пояснив, що переговори зірвані, а декотрі частини стали до себе стріляти. Цей капітан зі своїми салдатами відпровадив нас аж до моста на Дніпрі. Там коло якоїсь хатчини ми затрималися. Пізніше привели до нас інші роззброєні відділи У. Г. Армії як також У. Н. Р. Армії. Під сильною ескортою перевели нас через міст до місточка Дарниці, де був табор для полонених.

Старі знакомі місця з перед двох літ. Де я думав в 1917 році втікаючи з Дарниці з полону, що два роки пізніше я знову буду в тім таборі як полонений?

Та тепер табор був пустий, коли нас привели. Всіх нас Галичан було в денікінській полоні около 500, в тім 18 старшин, тількиж було полонених Придніпрянців У. Н. Р. Армії. Та ті довго не побули в Дарниці, бо до двох тижнів всі повтікали. Сторожі коло нас не було ніякої, ми могли вільно ходити куди захотіли. Виїжджали навіть до Києва по деякі орудки.

Ми полонені підлягали команді харчевої частини, що містилася в поїзді на стації Дарниця. Командантом цієї харчевої частини був полковник Станевіч, що стратив сина в боях під Царицином. Йому до помочі був доданий другий полковник, який мав завідувати цілим табором полонених. Я як найстарший рангою завідував всіма галицькими частинами і в службових справах зносився безпосередно з командантом табору. Наші стрільці ходили часто на роботу. За роботу була плата, хоч невелика та всеж стрілець заробив собі стільки, що до того харчу, який одержував як полонений, докуповував хліб, солонину, молоко тощо та не дуже бідував. Гірше було старшинам. Ті на роботу не ходили, а тимсамим не брали ніякої плати, тож обмежувалися лиш до тих харчів, які одержували від Денікінців. А цілий харч складався лиш з моркви та олію. Коли я приходив до полковника і передавав йому жалобу старшин на лихий харч, тоді полковник давав своїм підчиненим приказ:

— Пабольше давайте пленним марковкі.

Хліба ми не діставали.

Кожного майже вечора я ходив до поїзду до полковника і здавав йому звіт зі стану стрільців і одержував розпорядки на слідуєчий день.

Треба вислати 10 стрільців і 1 підстаршину на електричну стацію до Києва. Вислати 15 стрільців і підстаршину на товарову стацію виладувати всілякий товар. Вислати 50 чоловік, одного старшину й кількох підстаршин на Дніпро виладувати дерево і т. п.

Стрільці ходили на роботу досить радо, тим більше, що були платні.

Між денікінськими старшинами було кількох Українців, які в ріжний спосіб попали до денікінської армії. Просили нас часто до поїзду на вечеру й там ми говорили про положення на фронті, про те, які „блискучі“ побіди відносили Денікінці над більшовиками.

Про ті „блискучі побіди“ Денікінців над більшовиками ми мали нагоду раз самі переконатися.

Одного пополудня десь коло 2-ої години вибралися ми до Дніпра купатися. Нараз паде гарматній стріл — один, другий, десятий, ба, далі падуть чимраз густіші стріли й наче на фронті грають гармати й видко, як над Києвом розриваються шрапнелі. Що за біда? Ніяк не можемо собі витолкувати цієї стрілянини. Фронт за далеко, (коло 60 км. на північ від Києва), щоб більшовики так раптом з'явилися у Києві. Літаків також не видко. Ми вже не пішли купатися, лиш вернулися до бараків і крутилися коло поїзду, щоб довідатися, що то була за стрілянина. Врешті розказав нам полковник, що більшовики парохом Десною приплили до Києва і давай „жарити“ по горі. Денікінці з початку зовсім стратили голову. Відтак витягнули з поїзду якісь дві гармати, що мали йти на фронт і почали стріляти по більшовиках. Дві сотні денікінських офіцерів підплили на якимсь парохом до більшовиків і почалася боротьба на кріси й кулемети. Врешті більшовики подалися в гору ріки, наробивши Денікінцям багато бешкету. Були чутки, що більшовики кількадесять денікінських старшин потопили.

В погідну тиху ніч нераз було чути, як глухо гуділи гармати на фронті. А фронт розтягався здовж річки Ірпеня, що з правого берега влива-

ється до Дніпра, а на лівобережній Україні переходив коло міст: Остер, Ніжин, Бахмач, Конотоп. Денікінці перехвалювалися перед нами, що от-от застукають більшовиків у Москві, що їхній генерал Мамонтов зібрав 2 тисячі кінноти, прорвав більшовицький фронт і вдерся на їхні зади, що Курськ і Орел вже в денікінських руках, що дні Тули вже почислені, а врешті прийде черга й на „Маскву“ й тоді прийде комуні кінець. Всі ті перехвалки ми приймали з великою резервою. Від ранених салдатів, що в санітарних вагонах їхали з фронту на полудневу Україну, ми довідалися, що на фронті Денікінцям не дуже то „везе“, що більшовики кидають великі маси війська, що денікінські частини переходять ніччю на більшовицьку сторону і т. п., для денікінців мало потішні вісті. Частин, що стояли на фронті, не було ким заступити й такий перемучений салдат радо слухав більшовицької агітації і при найближчій нагоді переходив на другу сторону.

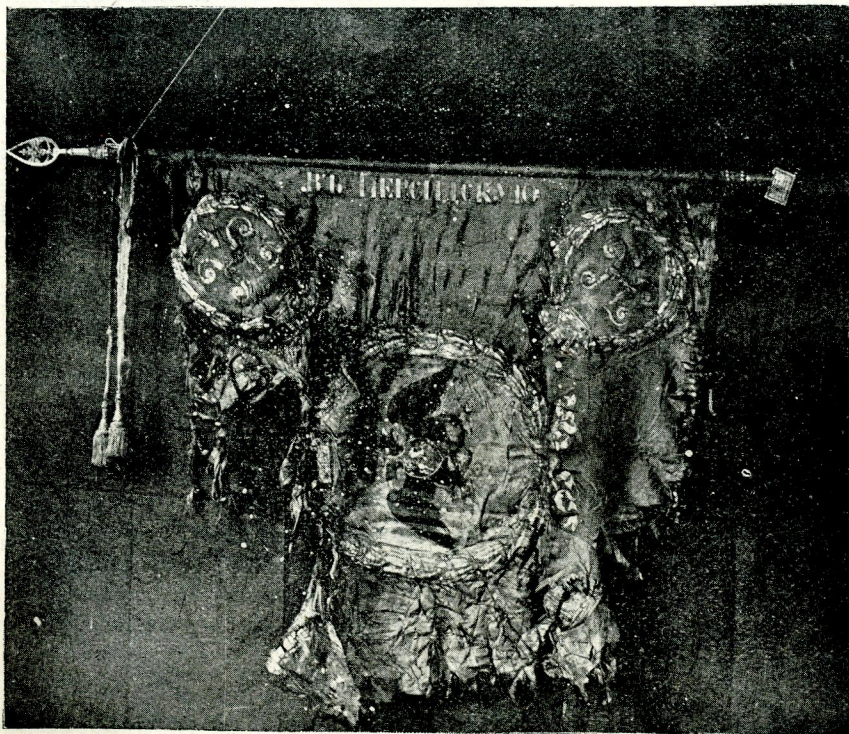
Раз довідалися Денікінці, що недалеко Києва якісь повстанці (банди, як вони називали), напали на меншу Денікінську частину, побили їх, забрали кріси й т. і. Це Денікінців дуже непокоїло. Продумували, якби то тим „бандам“ дати прочухана. Та не було кого проти тої „банди“ вислати, бо все виїхало на фронт проти більшовиків.

Одного вечора питає мене полковник, чи мої стрільці не прогналиб „бандитів“ з таких, а таких сіл. Чому ні! Нехай лиш добре їх узброїть, а вони підуть радше „банди“ бити, чим сидіти безчинно в бараках. Полковник задумався і сказав, що в тій справі поговорить з Бредовом. Чи говорив — не знаю, та вже більше не ставив мені такої пропозиції.

Та нам цікаво було знати, що то за „банди“ грабують по доколичних селах. В містечку ми довідалися, що то отаман Зелений сидить у Трипілью над Дніпром, робить бешкети Денікінцями і сміється з них. Ми, старшини, зробили тайні збори й урадили наладнати звязок з батьком Зеленим. В тій цілі вибрали двох старшин, які мали піти до Трипілья й представити от. Зеленому наш замір переходу всіх полонених до партизан.

Тимчасом на фронті витворилася ситуація для Денікінців дуже погана. Вони „на гвалт“ стягали всі збройні сили й вислали на фронт.

Приходить раз до мене полковник і каже, щоб я післав своїх „стрелков“ сторожити денікінські магазини, бо салдатів, що коло магазинів робили варту, мусить негайно вислати на фронт. „Какая неустойчивость“ — казав полковник, а ми в душі раділи тій „неустойчивості“. Замість крісів дістали стрільці палиці й з тими палицями робили дві доби службу коло магазинів.

Прапор 1-го кінного полку Війська Чорноморського.

По двох днях вернули оба старшини з Трипілля. Говорили з отаманом Зеленим. Він дуже радий привитати нас у Трипіллі. Бе комуна й Денікіна, держить звязок з Петлюрою, а недавно затопив на Дніпрі якийсь парохід з жидами-комуністами. Батько Зелений висилає нам чотирьох провідників з крісами, які найкоротшими дорогами заведуть нас до Трипілля.

Я скликав збори старшин і ми ввадили не гаяти часу, а чимскорше перейти до повстанців.

Коли сотні зійшлися до бараків на обід (усі полонені були поділені на 4 сотні), я при замкнених дверях розказав стрільцям, що цієї ночі втікаємо з полону до повстанців. Хтоби бажав дальше боротись з крісом у руці за самостійну Україну, нехай з нами втікає до отамана Зеленого.

Майже всі стрільці рішилися втікати. Втечу я назначив на 10 год. в ночі. Стрільцям наказано якнайбільшу тайну й обережність.

В одній хвилі вид цілого табору змінився до непізнання. Замість спокійно сидіти, як звичайно, почали стрільці вештатися по цілім таборі, ходили до міста купувати на дорогу хліба, тютюну, зачали явно пакувати свої наплечники, так, що те все виглядало дуже підозріло. А були між нашими стрільцями два рідні брати. Один з них був у бараці при сотні, а другий працював на стації в денікінській пекарні. Цей зі сотні пішов до пекарні й сказав своєму братові, що втікаємо до повстанців. Той другий зачав пакуватися. Впало підозріння й коли Денікінці зачали питати його, чого він пакується, а він їм на те:

— Не хочу я з вами сукин синами працювати, йду до повстанців.

З початку думали Денікінці, що це жарт, але, коли побачили, що стрілець пішов, донесли своєму „унтерові“, а цей „старшому“ й так поволі пішло щораз дальше. Ще далеко до вечера, а вже в цілім таборі, на стації й у поїзді стало всім відомо, що втікаємо. Я казав повідомити тих, що з палицями сторожили магазинів, що ми втікаємо, щоб прилучилися до нас. Вартові покидали палиці й пішли лагодитись у дорогу.

Врешті стало смеркатись. Стрільці доносять, що Денікінці вже про все знають, що зарядили строге поготівля, що телефонували вже до Києва по кавалерію, яка мала гнатися за нами. Ми всі у великім поденервуванні ходили поміж бараками й кляли на чім світ стоїть довгі язики наших стрільців.

Коли вже стало зовсім небезпечно ждати десяти години, я дав приказ старшинам зі своїми людьми виходити з бараків у ліс, де ждали на нас провідники. Та не так склалося, як заповідалося. З першої сотні вийшло лиш 12 стрільців, решта рішила остати. З другої сотні вийшло 22 стрільців, з третьої 37 і щось стільки з четвертої так, що зі старшинами було нас всіх 120 чоловіка.

Швидким кроком, а то й бігом ми рушили в напрямі соснового ліса, що зі всіх сторін окружав табор. При виході з табору якийсь Денікінець заступив нам дорогу зі словами: „Гаспода, что вы делаете“, та кілька пар дужих рук вхопило його

й мов спілу грушку кинуло ним до землі, з якої вже більше не встав.

Получившись в лісі з провідниками, ми пустилися на південь здовж Дніпра. Дорога піскова дуже тяжка, ноги грязли в піску, а на переді десь далеко майже бігли. Я натягав ноги що сили, та не годен був їх дігнати. Врешті, щоб не згубитися в лісі, нас кількох, що замикали похід, пустилися бігти й з малими перестанками бігли майже цілу ніч. Коли зачало свитати, побачили ми на високім горбі, по другім березі Дніпра якись вежі, башти, мури. Це Трипілля! Цей вид додавав нам сил зробити ще 2—3 тисячі кроків — врешті густі плавні, що розтягаються майже всюди здовж Дніпра, скрили нас і ми мов неживі попадали під куці гнучкої лози й відпочивали знеможені далекою дорогою. В протягу кількох годин ми зробили 40 верст — Маратонський біг. Я хотів здійснити чоботи, та показалося, що то не така легка справа. Ноги попухли, чоботи мокрі й цілковито не вдалося мені їх скинути. „Хлопці“ відітхнувши, почали в казанках варити їду. Одні гріли молоко, інші варили бараболу, ще інші спали. Наші провідники переправились на той бік Дніпра сповістити отамана Зеленого про наш прихід. Ми пролежали до полудня під кущами лози й ожидали повороту провідників. Врешті десь коло 4 години з полудня прибули провідники й принесли погану вістку. Отаман Зелений виступив зі своїми повстанцями з Трипілля і подався на полудне здовж Дніпра в напрямі Трехтемирова—Канева. Денікінці хотіли більшими силами зліквідувати „банду“ — длятого от. Зелений без бою опустив Трипілля. Нам приказав маширувати за собою, а там получимось і спільно воюватимемо. Провідники принесли зі собою 5 бохонців хліба. Та що тих 5 бохонців значило на 120 людей? Не орієнтуючись в околиці, пішли ми сумерком до найближчого села. Там мали розійтись по хатах, щоб дещо зісти, а за 2 години назначив я збірку коло церкви. Нас чотирох старших зайшло до якоїсь хати. В хаті молодиця колише дитину. Привитались, запитали, де чоловік. Не хотіла сказати. Просимо, щоб дещо продала зісти, хліба кусок, сала, молока, яєць тощо. Каже, що дуже бідна, нічого не має — все в неї вийшло. З черги запитала нас, хто ми й звідкіля йдемо. Розказуємо, не йняла віри. Постоявши хвильку, пращаємося з хазяйкою і починаємо виходити, та вона спинила нас. — Пождіть! То ви справді з плену? То ви не з тих, що граблять? Вибачайте! Сідайте! Я зараз... Внесла соломи, затопила й за хвильку вже смажилась яєчниця на солонині. Поївши, ми хотіли платити. Не взяла. Подякували — відійшли. Коло церкви збірка. До найближчого села на південь — ходом руш! Ми йшли по більшій частині ночами. Третьої днини переправились на правий беріг Дніпра.

Одної ночі йдемо при світлі місяця, аж перед нами замаячило кількадесят постатей з крісами. Станули ми й вони. За пізно вже тікати. Віддаль виносить заледви 50 кроків. Занадто близько підійшли одні до других. В нас ні одного кріса. Біда!... Висилаю до них одного старшину й під-

старшину. Стоять — балакають. Четар махнув рукою. Приходимо. Це люди „батька“ Зеленого. Питаємо, де Зелений. Кажуть, що вбитий коло Канева. Частина людей перейшла під команду якогось Пятаченка й подалась на Полтавщину продовжати повстання. Люди, що ми стрінули їх серед степу, йдуть домів. Вони посидять в дома через зиму, а там знову, як сонце пригріє і сніг стопиться, підуть бити кому́ну чи Денікіна. Ми просили, щоб нам дали хоч 1-2 кріси. Не дали. Розпрацавшись, ми рушили даліше. Доходимо до села Македони. „Хлопці“ розійшлись по хатах дещо зісти — відпочати. Я продаю свої чоботи (мав другу пару). Взяла якась хазяйка, обіцяючи принести 400 карбованців. За кілька хвиль вбігає до нас якась жінка з криком:

— Хлопці! Спасайтесь! Денікінський розїзд в 3 верстви від села!

Ми вибігли з хати. Повибігали й стрільці з хат. Що робити? Не будемо ждати, аж заберуть нас, як баранів і поженуть, хто знає куди.

— Хлопці — кажу я. — Не йти нам цілою гурмою. Можемо всі попасти в руки ворога. Найкраще буде, як розібемося всі на малі гуртки по 2—3 і будемо йти на захід. Так, хоч може не всі, а всеж більшість верне до своїх. — І стрільці по 2—3 йшли на захід, оминаючи більші містечка, як: Ставище, Білу Церкву, прямуючи на Козятин.

Я і поручник Степан Слюсарчук пустилися у двох на захід. Йшли день в день і зробили поперех 500 верст. Йшов тою дорогою і четар Балицький Олекса й четар Юрченко та багато інших. По

дорозі розпитували нас дядьки, звідки й куди йдемо, що чувати нового, де тепер Петлюра, просили, щоб зайти в хату й розказувати новини, а вони не жалітимуть їди.

— Сиди, голубчику, хоч і цілий рік. Ти бував у світі, розказуватимеш, а ми хліба-соли не пожаліємо. — Так запрошували нас дядьки в хату. І дійсно. Всюди приймали нас дуже гостинно, накармили, переночували й на дорогу дали, часом за село випроводили й дорогу показали та добрим словом пращали. Пізною осінню прийшли ми до Козятин. Зайшли на стацію, а на стації шпиталь — не шпиталь, а трупарня. Люди хорі тифом лежать один побіч другого і ніхто їх не запитає, чи хочуть пити, чи їм нехолодно, а лежать тихо без скарги й нарікань, очікуючи хвилі, коли застигне, а по кількох днях може хтось здогадається і вивезе десь за місто...

Волос дубом стає нині ще на згадку, як кращі Сини України вмирили не десятками, не сотками, а тисячами...

З Козятини я поїхав поїздом до Жмеринки. А в Жмеринці Головний Отаман Симон Петлюра скликав зїзд всіх фронтових отаманів і радився, чи можна даліше провадити війну, чи ні.

Я поїхав даліше до Бару, де була Команда Етапу Галицької Армії. На стації в Барі я стрінувся з санітарним поручником УСС, покійним Олексою Перфецьким, який в кілька тижнів пізніше вмер на тиф. Переночувавши в нього, я зголосився в Команді Етапу Г. А. до служби.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Др Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

День 21. лютого 1919. минув досить спокійно. Гуперт пише, що цього дня обсадили Українці гору кота 307 (? — І. К.).

Офіційне звідомлення з галицького фронту з 21. II. 1919. р. подає: „...На захід від Городка продовжуються бої в цілі припинення залізничного руху й знищення залізничної дороги. За останні два дні ані один поїзд до Львова не був допущений, не зважаючи на вперті часті проби ворожих панцирок поправити перешкоди на залізничім шляху“. Даліше згадує про сильні бої коло Белза й Рави Руської.

22. лютого 1919. р. польські відділи здобули деякі з утрачених попередно горбів коло Вовчух. Акція укр. частин, як подає Гуперт, обмежилася тільки до обстрілу Судової Вишні, а на інших відтинках — до обстрілу Медики й Львова. („Walki o Lwów“ 189).

Офіційне звідомлення з Галицького фронту з 22. II. 1919. р. подає: „...На захід від Городка зрана, після сильної артилерійської підготовки, Поляки повели наступ на Вовчухи, Коців, Долинняни, але були відперті. Пополудні нові атаки Поляків під покриттям чотирьох панцирок також не вдалились, ворог був відкинутий в свої старі позиції, а один його панцирний поїзд був розбитий нашою артилерією і лежить знищений на залізничім торі“. З інших відтинків згаданий тільки відтинок Рава Руська—Немирів, де укр. частини заперестали наступів та дещо подалися взад.

Так отже тільки на рудецькому відтинкові укр. війська мали успіхи й мимо сильних наступів Поляків, змогли переважно вдержати становища, здобуті 20. лютого, з яких могли острілювати залізничий тор Львів—Перемишль, через що рух поїздів міг відбуватися хіба тільки вночі. Тому

зрозумілим є, що Поляки постановили за всяку ціну відсунути українські частини від цього тору, та стали стягати сили. Про це повідомлено команду „Групи Гофмана“, яка вислала до розпорядження сот. Станіміра спершу І./24. курінь пор. Левицького а відтак І./24. кур. чет. Ясінчука; це сталося правдоподібно вечером, або зараз пополуночи 22. лютого. І./24. курінь полишив сот. Станімір як резерву в Добрянах, а ІІ./24. курінем скріпив фронт на відтинку Долиняни—Попелі.

23. лютого 1919 р. повели Поляки наступ зі сторони Браткович на Попелі й Стоділки, однак частини сот. Станіміра, скріплені ІІ./24. курінем пор. Левицького, відперли Поляків з великими для них втратами. Сотня чет. Стефанишина з куріня сот. Станіміра здобула тоді 2 скоростріли. По цім невдалім наступі Поляки вже не підпримали жадної зачіпної акції.

Офіційне звітлення з 23. ІІ. подає: „...Здовж залізниці Львів—Перемишль уперті та успішні для нас бої в цілі припинення всякого залізничного руху“. А на інших відтинках майже без змін. Пресова Кватира Н. К. Г. А. цього дня звітлює: „...На лінії Городок—Перемишль ворог, потерпівши двократне діймаюче порожнення, не підприймає ще нових наступів...“

Ще треба згадати, що цього дня, як подає Гуперт, українська артилерія острілювала Городок Ягайл. і міст на Верешіці. („Walki o Lwów“, 189)

Слідуючого дня, це є **24. лютого 1919. р.** вже не було боїв. Цього дня фронт „Групи Гофмана“ остаточно усталився так: ІІ. курінь сот. Станіміра держав Поріче Грунтове—Нойгоф—Угерці Незабитівські—Стоділки; ІІ./24. курінь Попелі Великі й Малі й часть Долинян; І. курінь У. С. С. пор. Івановича держав Долиняни й Вовчухи; І. курінь пор. Гладилевича (певно разом зі сотнею чет. Чайківського) в Милятині, Барі й Довгомостисках, а І./24. курінь чет. Ясінчука був в резерві (дві сотні в Годвишні а одна в Добрянах). І. гарматний полк „Дніпровської Гарматної Бригади“ стояв в Пуятичах, куди прибув ще 19. ІІ. з-під Довгомостиск. Де стояв другий гарматний полк цієї бригади — не знаємо. Команда групи, разом з ріжними установами залишилася й надалі в Рудках, а команда гарматної бригади здається залишилася в Дубаневичах.

Дня **25. лютого 1919. р.** о год. 6. почалася перерва в операціях, внаслідок завішення зброї, що сталося під натиском місії антанти з французьким ген. Berthelmy на чолі. Але, здається, що ще вночі, перед перервою в операціях, укр. частини як рівнож і польські в сусідстві рудецької групи виконали якусь акцію, бо офіційне звітлення з 25. ІІ. подає: „...На лінії Львів—Перемишль: Наші частини заняли Заріче на північний захід від Судової Вишні. Наступ Поляків на Білу Гору і Оттенгавзен відбито з великими для них втратами, відкидаючи їх кольони багнетами та ручними гранатами; притім ми заняли село Мальчиці...“.

7. Оцінка української акції. Цими подіями дня 25. лютого 1919. р. закінчилася перша фаза української офензиви на залізничий шлях Львів—Пе-

ремишль підпринятої з відтинка „Групи Гофмана“. З опису перебігу акції бачимо, що офензиву провадила група спочатку власними силами, скріпленими третього дня частинами І-ого куріня У. С. С. Щойно шестого, зглядно сегого дня зтяжних боїв, скріплено „Групу Гофмана“ ще двома курінями, а саме І./24. і ІІ./24., завдяки яким вдалося зломити польські наступи, які зміряли до відсунення українських частин від залізничного шляху Львів—Перемишль, та задержати під обстрілом цей шлях, що унеможливило комунікацію на нім та тимсамим дуже утруднило положення Поляків у Львові. Але сам перебіг операцій (хоч остаточно мав він значні успіхи) вказував, що акцію з української сторони ведено дуже несміло, що був брак резерв, через що не можна було в скорішій темпі загрозити шляхові та що властиво зачіпною стороною були скоріше Поляки, як Українці. Передусім дається зауважити брак точно обдуманого пляну, в який спосіб перевести акцію. Виглядає це так, якби всі, так нижчі, як і вищі команданти думали тільки про це, якби то відбити польські наступи.

е) ЗАВІШЕННЯ ЗБРОЇ.

1. Ситуація Поляків з кінцем лютого 1919 р. Хоч офензиву провадила Українська Гал. Армія несміло й нерішучо, то однак положення Поляків ставало щораз то більше катастрофальне. Гуперт пише, що тиждень офензиви приніс Українцям під Львовом в останнім дні дуже важну здобич через уміщення під самим залізничним тором на захід від Городка Ягайл. під Братковичами, що унеможливило Полякам за дня залізничий рух через цілий час тревання завішення зброї. „Було очевидною річю“ — пише він далше — „що це напровадить Українців до так значного побільшення своїх сил в цьому місці, що внаслідок браку у нас всяких резерв, неминучим станеться, у випадку поновлення воєнних кроків, тревале перервання ними залізничного получения Львова з Перемишлем“. А загальне положення Поляків було тоді дуже тяжке. Кожної хвилини могло прийти до війни Польщі з Чехами та й більшовиками, а крім того хід операцій в Галичині був для них некорисний не тільки під Городком, але й коло Белза—Рави Руської („Walki o Lwów“, 190—191). Та з опресії виратувало їх завішення зброї, на який галицький уряд, під натиском представників Антанти, добродушно й легковірно згодився.

2. Акція представників Антанти. Вже другого дня української офензиви, а саме 18-го лютого 1919 року, одержав шеф штабу У. Г. А. полк. Курманович телеграму від представників Антанти на імя Начального Вождя ген. Павленка з проханням до Начальної Команди о негайне завішення зброї, щоби цим уможливити переїзд членів міжнародньої комісії з Перемишля до Львова. Ген. Павленко у своїх споминах підкреслює цей момент, що телеграма наспіла саме 18 лютого, коли то українські війська вже широко заангажувалися в операції, і тому він наказав переслати прохання Антанти на руки міністра Голу-

бовича із зазначенням, що домагання виконати неможливо. Та на цьому не скінчилося, бо 20. II. 1919 р. Начальна Команда вдруге одержала домагання антантської місії, щоби ген. Павленко уможливив переїзд її із Львова до Ходорова для переговорів у справі завішення зброї, при чому зазначалося, що відкинення вимоги розглядатиметься, як акт ворожого чину супроти Антанти (Павленко, „Укр. польська війна“, стор. 43—44).

Ця антантська місія та її пропозиції в справі завішення зброї і перемиря, не впала так нагло й несподівано, якби тепер хто думав. Про те, що вона має прибути в Галичину, що в її складі знаходиться ворожо до нас успосіблений французький генерал Бертельмі, та що місія везе зі собою пропозицію перемиря на основі некорисної для нас демаркаційної лінії, знали деякі наші круги вже з початком лютого, а то й ще скоріше. Часопис „Стрілець“ вже в 6. числі з 5 лютого 1919 року писав виразно: „...Франко-англійська місія під командуванням генерала Бертельмі і полк. Уейда приїхала до Львова і ставить Українцям безумовне домагання відступити Полякам одвічно українські території по Буг. Таким робом Львів, ...Перемишль, ...Холм, ...Дрогобич і Стебник ...продається Полякам, ...проти волі усього українського народу“ (стор. 2). А в 5. числі з 29. січня 1919 згадує рівнож за антантську місію у Львові, яка розпочала переговори ще 21. I. 1919. та поставила подібні домагання (стор. 2). Велика частина українського громадянства, а передусім Армія прочувала й здогадувалася, що Поляки покористуються цією місією саме тоді, коли їх ситуація буде критична. Тому галицький уряд повинен був вже в самих початках, як тільки дістав відомости, що така місія їде, — застановитися, як має поступити, щоби пізніше не рішати справи прихапцем і необдумано.

Остаточо сталося так, як Армія й більша частина громадянства думала й прочувала. Коли ситуація Поляків стала прибирати катастрофаль-

ний характер, послужилися вони місією побідної Антанти, вгадуючи добре, що галицький уряд не зможе протиставитися її домаганням завішення зброї навіть в хвилині, коли операції Галицької Армії розвиваються корисно. Ген. Павленко пише, що самий факт можливості переговорів дуже шкідливо відбивався на його замірах. Але галицький уряд не знайшов можливим відмовити відпоручникам держав-переможців, які 22. II. 1919 р. о год. 13-ій прибули зі Львова до осідку Начальної Команди, Ходорова. В склад місії входили слідуєчі особи: від Англії: ген. *Carton de Wiart*, полк. *Maule* і полк. *Smuchy*; від Франції: ген. *Berthelmy* і майор *Vicaire*; від Італії: майор *Stabile* і пор. *Porgolesi*; від Злучених Держав Північної Америки: професор *Lord* і пор. *Foster*. Ця місія забавила в Ходорові аж до другого дня, це є до 23. II., коли то пополудні відїхала до Львова, одержавши згоду гал. уряду на завішення зброї. (Павленко: „Укр.-польська війна“, 44; „Република“ ч. 20 з 25. II. 1919, стор. 2 і 4).

Домагання, які згадана місія поставила до ген. Павленка в дуже нетактовній, а навіть образливій формі (сама ця форма домагання могла була дати причину до заперестання переговорів) зводилися до того, щоби зараз заперестати боїв з Поляками. В дальшій розмові заявив ген. Бертельмі, що демаркаційна лінія йшла би (в головних чертах) так: Рікою Бугом від давньої австрійсько-російської границі починаючи, границями повітів жовківського й камінецького, камінецького й львівського, львівського й перемишлянського, бібрцького й перемишлянського до стації Вибранівка, здовж південної границі львівського повіту й здовж східних границі повітів Дрогобич і Турка. Це булаб в головних чертах так звана пізніше „лінія Бертельмі“ (Павленко: „Укр.-п. війна“, 45).

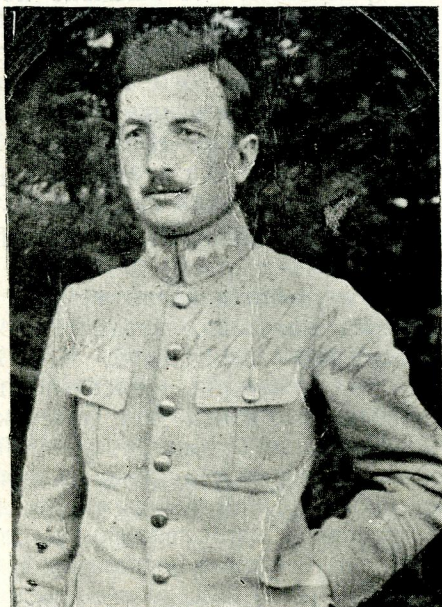
3. **Умова про завішення зброї.** Галицький уряд під проводом Ізидора Голубовича — як вже згадано — згодився на завішення зброї й на ведення дальших переговорів в справі перемиря. Умову про завішення зброї на галицьким фронті підписала з української сторони делегація в особах: полк. Мирона Тарнавського, д-ра Льва Бачинського та о. Бонна. З польської сторони підписали її: полк. Мечислав Кулінські, майор генштабу Гемпель і майор Маріяньські. Умову підписано у Львові дня 24. лютого 1919 р. о год. 12.45. Ця умова постановляла:

Точка 1. — Усі воєнні акції устають з днем 25. II. нового стилю, 6. година рано.

Точка 2. — Обі сторони задержують свої позиції — всякі вивіди, також і аероплянами устають.

Точка 3. — Всякі тактичні пересування і довіз амуніції заборонений в обшарі між Самбором, Миколаєвом, Бібркою, Куровичами, Красним, Камінкою Струмиловою, Кристинополем, Сокалем, Грубешовом, Белзцем, Наролем, Рожанцем, Червоною Волею, лінією Сяну, Перемишлем, Устриками Долішними й Самбором.

Точка 4. — Обосторонну комунікацію на цілім фронті забороняється. Перехід для парламентарів виключно шоса: Львів—Сихів.

Сот. Антін Ліськевич, командант куріня.

Точка 5. — Завішення зброї триває до 26 лютого 6. год. рано. Як не наступить вивіщення о тій годині одного дня, продовжується завішення зброї о дальші 24 години. Розпочаття неприязних кроків може наступити 12 годин від хвилі доручення вивіщення міжкоаліційній комісії у Львові, котра відбір потвердить з виміненням години відбору.

Точка 6. — Офіцери коаліції контролюють обі сторони й рішають всякі спори.

Точка 7. — Обосторонні комісії в слідуєчих пунктах: Самбір, Миколаїв, Бібрка, Красне, Камінка Струмилова, Кристинопіль, Белзець, Перемишль, Хирів. Коаліційні офіцери будуть в Миколаєві, Бібрці, Краснім і Перемишлі. Комісії удаються в протягу 25. лютого на визначені їм місця на основі легітимацій, виставлених командантами дотичних груп в ранзі що найменше штабового офіцера. Члени тої комісії мають безуслівно право повороту по вивідженню завішення зброї. („Република“ ч. 21 з 26. II. 1919, стор. 2).

Деякі з постанов цієї умови, як їм докладніше приглянутися, були для нас некорисні. Приміром точка 7. установила забагато контрольних місць по українській стороні, а замало по польській. А визначення границь теренів, в яких не можна було довершувати пересувань частин та довозити муніцію (точка 3.) було для Українців менше корисне, як для Поляків хоч би тільки з цієї причини, що не втягнуто в ці границі такого важного тоді залізничного вузла, як Ярослав.

Але остаточно ці дрібні справи не мали великого значіння для цілості. Подією о рішаючи наслідках було саме заперестання боїв, — саме завішення зброї на кілька днів, що дало змогу Полякам зібрати на заході деякі відділи та підсунути їх до лінії боевого терену. Гуперт, згадуючи про завішення зброї, лише виразно, що воно давало Полякам цінну користь в проволочі боїв о 5 днів, річ дуже важну зі згляду на прибуття підмоги, що однак вони окупили згодою на недовершення в тому часі потрібної для Львова муніції й заказом всіляких дальших полевих робіт (над укріпленням становищ) („Walki o Lwów“, 195).

4. Події на рудецькому відтинку в часі завішення зброї¹⁾. Хоча від 25 лютого 1919 р., год. 6 рано зачало обовязувати 24-годинне завішення зброї з автоматичним продовженням все о 24 години, то однак на рудецькому відтинку не було спокою. Річ у тому, що на очах українських військ їхало тоді до Львова багато поїздів а команди курінів здається дістали повідомлення, що на добу може переїхати до Львова тільки три поїзди з харчами; тому вони казали стрільцям острілювати надчисельні поїзди. Це мало місце вже в першій дні завішення зброї (це є 25. II. 1919). Внаслідок того вислали Поляки з Городка до Стоділок парламентаря, якого прийняв сот. Станімір. Парламентар зажадав, щоби команда „Гру-

пи Гофмана“ вислала своїх парламентарів до Городка, де в присутности антантського відпоручника мали рішитися всякі спірні квестії. Повідомлена про це телефонічно команда групи казала виготовити письмений протест проти того, що Поляки посилають до Львова на добу більше як три поїзди, та повновласти для сот. Станіміра й ще якогось поручника, яким приказала удатися до Городка як парламентарям. Протест і повновласти виставлено 25 лютого. Сот. Станімір разом з другим парламентарем прибув до Городка певно 26 лютого.

З рамени антантської місії прибув до Городка полк. **Smith**; йому дала місця повновласть (датовану 25. II. 1919), в якій поручала удатися до Городка Ягайл., та видати на місці зарядженні командантам обох воюючих на цьому відтинку сторін а то внаслідок непорозуміннь, які повстали тут зараз по проголошенню завішення зброї. Разом з полк. **Smith**-ом прибув і майор **Stabile**.

Оба парламентарі „Групи Гофмана“ зійшлися з антантськими відпоручниками, усунули непорозуміння й остали на стації в Городку, як орган, контролюючий поїзди (ходило о контролю муніції й зброї).

Та заки полагоджено спірні справи, виконали Поляки дня 26 лютого наступ на частини „Групи Гофмана“ з наміром відкинення їх від залізничного шляху, та тим самим забезпечитися від обстрілу поїздів. По сильній артилерійській підготовці наступили від сторони Браткович два куріні, від сторони Городка й від сторони Вовчух по одному куріневі. Цим силам вдалося заняти горби на полудне від Браткович та село Вовчухи. Однак мимо цього українські частини на 10 км. відтинку від Городка по Родатичі були віддалені від залізничного шляху тільки на пів км. і тому мали все ще можливість острілювати поїзди. (Hupert: „Walki o Lwów“, 195—6; Сопотніцкі: „Kam-

Чет. Семен Український, кмдт. 9 сотні курія Лиськевича.

¹⁾ На основі: А) Рукопису о. д-ра Вергуна; Б) Праць Сопотніцкого і Гуперта.

рапжа...“ 107). — Як zareагували на наступ Поляків антантські представники в Городку та наші парламентарі (може їх ще там не було), не знаємо.

Це були-б найповажніші випадки на рудецькому відтинку в часі завішення зброї.

5. Переговори в справі перемиря; їх зірвання.

По підписанню умови в справі завішення зброї, розпочалися переговори в справі перемиря. Галицький уряд вислав до Львова дня 25 лютого 1919 р. особну делегацію. Переговори затягнулися до 28 лютого з перервою в дні 27 лютого коли то місія Антанти їздила вдруге до Ходорова на побачення з Головним Отаманом Петлюрою, який робив натиск на галицький уряд, щоби прийняв услівя перемиря, які ставила антантська місія. Однак ця місія обстоювала згадану вже „лінію Бертельмі“ як демаркаційну, що було не до прийняття для галицької делегації, яка поставила домагання лінії Сяну. Остаточного дня 28 лютого вечером українська делегація відкинула пропозиції антантської комісії. (Павленко: „Укр.-польська війна...“ 47—49). Ту ще треба зазначити, що поведіння членів місії супроти укр. делегації було знову дуже нетактовне.

6. **Дальша боротьба.** Українська делегація у переїзді через Ходорів до Станиславова, поручила пізно вночі Начальній Команді проголосити дальшу боротьбу. Штаб це виконав негайно, даючи наказ: „До Галицької Армії“, датований 1. III. 1919, в якому згадуючи про примус переговорів і „лінію Бертельмі“, що ображувала найсвятіші почування кожного Українця, завзивав всіх старшин і стрільців до здвоєння енергії в боротьбі та кінчився закликком: „Хай нас розсудить залізо і кров“. Офіційне виповідження завішення зброї з української сторони наступило 1 березня 1919 р. о год. 16,30; операції могли розпочатися, на основі згадуваної умови про завішення зброї, щойно за 12 годин. 2 березня відділи обох воюючих сторін стали проявляти боеву діяльність, яка однак ще через кілька днів була незначна.

е) ДРУГА ФАЗА УКРАЇНСЬКОЇ ОФЕНЗИВИ НА ЗАЛІЗН. ШЛЯХ ЛЬВІВ — ПЕРЕМИШЛЬ

1. **Приготування Поляків.** По виповідженню завішення зброї — розпочали обі сторони приготування — Українці до продовжування офензиви, Поляки до її відбиття. Але положення Поляків було й надалі грізне. Командуючий польськими відділами в околиці Львова ген. Розвадовський жадав ще в часі завішення зброї — від своєї Начальної Команди амуніції й людей, додаючи, що на випадок поновлення операцій, зможе видержати боротьбу тільки кілька днів, при чому неминучим буде перервання залізничного шляху коло Судової Вишні. Вкінці вислав він телеграму до прем'єра Падеревського, що о скільки не одержить значної підмоги — то не ручить за вдержання Львова. Начальна команда післала йому на поміч крім трьох доповнюючих, похідних сотень ще 2 куріні й 2 батерії до Перемишля, які однак щойно 6. III. змогли вирушити звідси до Родатич (між Городком і Судовою Вишнею)

(Hupert: „Walki“. 196). „Довудзтво Всхуд“ сотворило з тих частин групи о 3 курінях і 2 батеріях, команду якої обняв підполк. Бекер. Рівночасно провід операцій в районі Городка обняв підполк. Фара, а цілу полосу на захід від Верешини приділено до перемиської округи та поручено її командантові, полк. Мінкевичеві оборону залізничної лінії Перемишль—Городок Ягайл. (Sopotnicki: „Kampanja...“ 109).

2. **Концентрація українських сил***). Начальна Команда Галицької Армії, задумуючи продовжувати дальше розпочату офензиву, постановила сконцентрувати на відтинку „Групи Гофмана“ ще більші сили, як дотепер там були. В тій цілі пересунено там в перших днях березня ще дальші два куріні бригади У. С. С., а це курінь сот. Білинкевича і курінь пор. Іваницького та частину бригадної артилерії під проводом команданта бригади от. Букшованого та команданта 1. полку піхоти У. С. С. сот. Носковського, курінь пор. Ліщинського з „Групи Щирець“, сильний III. курінь сот. Лиськевича з „Групи Хирів“ під командою пор. Савицького (командант цього куріня сот. Антін Лиськевич, висланий в часі завішення зброї в контрольній комісії до Хирова, прибув на рудецький відтинок дещо пізніше від свого куріня, та обняв зараз команду „Групи Судова Вишня“, про яку вкоротці буде мова), та вкінці пересунено на рудецький відтинок „Перший Гуцульський Курінь чет. Гриця Голинського“. Крім цього найшовся під Судовою Вишнею ще курінь сот. Коробейка (звідки й коли він там взявся — не знаємо), а по розпочаттю наступу прилучено ще до цих відділів яворівський курінь чет. Гриневича і яворівську батерію полевих гармат під командою якогось сотника (Німця) та гірську батерію до острілювання панцирних поїздів. Рівнож стягнуто звідкись на рудецький відтинок 1 батерію з двох далекострільних тяжких гармат (званих 42-лінійними) під командою пор. Костинчука.

Так отже до нового удару сконцентрувала Н. К. Г. А. на відтинку „Група Гофмана“ між Городком а Судовою Вишнею 11, зглядно 12 курінів та значну кількість артилерії. Боевий стан цих сил виносив около 6.000 крісів, 60—80 скорострільів та около 32 гармати (24 полевих гармат „Дніпровської Гарматної Бригади“, 2 тяжкі пор. Костинчука, 1 батерія полевих гармат з Яворівщини та 1 батерія гірських гармат); харчевий стан доходив до 10.000 людей та до 500 коней.

Коли говорити про боеву вартість й чисельний стан поодиноких частин, то треба зазначити, що вибивалися на чоло слідуючі: Всі три куріні Бригади У. С. С., курінь сот. Станіміра, курінь сот. Антона Лиськевича (складався з трьох сильних со-

* На основі: А) 1. Рукопису о. д-ра Вергуна; 2. устних інформацій п. інж. Антона Лиськевича; Б) друкованих річей, а то: 1. Микола Угрин-Безгрішний: Українські Січові Стрільці (В десятиліття 1914—1924) в календарі „Червоної Калини“ на 1924 рік (стор. 50); 2. Будз Петро: „Гуцули в боях під Городком у марті 1919 р.“ (з дневника учасника), „Український Скиталець“ з 1922 р., ч. 12, лютий—март, стор. 8—9.

ХЛІБОРОБИ, розвиток молочарського промислу поратує Вас у теперішній господарській скруті. Але тямте, що тільки справжній молочарський промисл під фаховою кермою і в звязку з сильною, центральною молочарською організацією, якою є Краєвий Молочарський Союз „МАСЛОСОЮЗ“ поратує Вас у злиднях. Зле поставлене діло без сильної організації може нанести більше шкоди як пожитку.

Звертайтесь за порадою і вказівками на адресу **„МАСЛОСОЮЗ“** Львів, Косцюшка 1а, Телефон 43-86, 81-04 і 39-66.

або до Відділів „Маслосоюзу“; Стрий, Міцкевича. — Станиславів, Собіського 24, тел. 654. — Перемишль, Ринок 23, тел. 340. — Самбір, Косцюшка 11а, тел. 43. — Коломия, Косцюшка 11, тел. 38. — Дрогобич, Пилсудського 14, тел. 285. — Тернопіль, Міцкевича 41, тел. 234. — Луцьк, Ягайлонська 25, тел. 239. — Сокаль, Косцюшка 83. — Рудки, Ринок. —:—:—:—:—:—:—

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

„З — И — З“

одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів. :.:.:.:.::

ЧВЕРТЬРІЧНА ПЕРЕДПЛАТА 30Л- 3—

Адреса: „З И З“, Львів, вулиця Зіморовича ч. 3.

ЗНИЖЕНА ПЕРЕДПЛАТА!

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

КНИЖКОВІ ПРЕМІЇ!

„ДЗВОНИ“:

ОРГАНІЗУЄ читачів в сучасних українських та європейських літературних, наукових та мистецьких напрямках і ЯВЛЯЄТЬСЯ необхідним підручником біжучої української літератури та науки.

ПЕРЕДПЛАТА: Квартально зол. 4.50, піврічно зол. 9.—, річно зол. 18.—. Окрема книжка коштує лиш зол. 1.80.

Адреса: „Д З В О Н И“, ЛЬВІВ, вул. Японська ч. 7. II пов.

ЗНИЖЕННЯ ПЕРЕДПЛАТИ!

КНИЖКОВІ ПРЕМІЇ!

1933. рік це шестий рік видання „КООПЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛИКИ“

одинокого у нас економічно-суспільного місячника, що виходить під ред. д-ра К. Коберського накладом Ревізійного Союзу Українських Кооператив.

Кожний точний передплатник К. Р. одержить за 1933. рік премії.

- 1) Книжку про те „ЯК БОРОЛИСЯ ПОЛЯКИ ЗА СВОЄ ІСНУВАННЯ В ПОЗНАНЩИНІ“ на 4 арк. друку, котра буде виходити, як 1/2 аркушевий додаток до кожного числа „Кооперативної Республіки“;
- 2) книжку проф. Шарля Жіда „ПРОГРАМА КООПЕРАТИЗМУ“ на 10 арк. друку за половину ціни (прибл. 2 зол.)
- 3) книжки з видань РСУК, як ДАРОВУ ПРЕМІЮ по вибору передплатника у вартості до 2 зол.

Передплата за „КООПЕРАТИВНУ РЕСПУБЛІКУ“ в 1933. р. знижена і виносить всього 12 зол. (за 12 чисел по 40 сторінок друку).

Кооперативні робітники, студіююча молодь і селяне дістануть „Кооп. Республіку“ за 8 зол., якщо заплатять повну передплату за рік до кінця червня 1933. Сплачувати можна ратами.

Адреса: Львів, вулиця Міцкевича 12. — РСУК.

Гроші надсилати чеками РСУК з допискою на „Кооперативну Республіку“. Чеки є у всіх кооперативах

Кожна солідна Кооператива мусить мати „Кооперативну Республіку“!
Не можна звати себе освіченим кооператором, не читаючи „Кооперативної Республіки“

Мистецьке
виконання
у 12-ти
кольорах
в прегар-
ній оправі
висилає на
замовлен-
ня Видав-
нича Кооп.
Ч. Калина
Львів,
Зіморовича 3.

Портрет
геть. І. МАЗЕПИ,
кисти арт.
В. Дядиню-
ка прикра-
са кожної
хати і уста-
нови, узви-
чайній о-
праві 2 зл.,
в кращій
2·50 зл. без
о п р а в и
1 зл.

У наших руках розвій рідного промислу!
ПАЛЕРЦІ і ТУТКИ повноватки

„КАЛИНА“

є найздоровші і з найкращого сирівця
ЛИТАЙТЕ У КОЖНІЙ ТРАФІЦІ!